

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра банківського бізнесу

МИХАЙЛОВ Кирило Коляйович

Антикризове управління в банківській діяльності /
Anti-crisis management in banking

спеціальність: 072 – Фінанси, банківська справа та страхування
освітньо-професійна програма – Банківська справа

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
ФБСМ-21
К.К. Михайлов

Науковий керівник:
д.е.н., професор Б.Л. Луців

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

« ___ » _____ 2021 р.

Завідувач кафедри

_____ **О.В. Дзюблюк**

ТЕРНОПІЛЬ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	7
1.1. Економічний зміст та причини виникнення банківських криз	7
1.2. Механізм антикризового управління банківською діяльністю	13
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	21
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ТА НАСЛІДКИ БАНКІВСЬКИХ КРИЗ В УКРАЇНІ	23
2.1. Механізм розвитку банківської кризи та антикризового управління в 2008- 2009 роках в Україні	23
2.2. Причини виникнення та наслідки банківської кризи 2014-2017 років для вітчизняної економіки	29
2.3. Особливості розвитку банківської системи України та антикризового управління в умовах COVID-19.....	40
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	48
РОЗДІЛ 3 СТРАТЕГІЯ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ.....	49
3.1. Оцінка зарубіжного досвіду антикризового управління в банківській діяльності.....	49
3.2. Інструменти антикризового управління в Україні та їх роль у стабільному функціонуванні банківської системи.....	58
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	66
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Банківські кризи є об'єктивним явищем ринкової економіки. Їх неможливо уникнути, але якщо врахувати їхню руйнівну дію не тільки для банківського сектора, але й для соціально-економічного розвитку країни в цілому, необхідно ретельно розробляти заходи щодо запобігання та мінімізації наслідків криз. Саме тому актуальним напрямом дослідження є вивчення особливостей антикризового управління банківською діяльністю з огляду на необхідність своєчасного прогнозування, визначення та усунення негативних кризових явищ.

Огляд літератури з теми дослідження. Проблематиці антикризового управління банківською діяльністю присвятили свої праці низка українських та зарубіжних вчених, як: Аржевітін С. М., Береславська О.І., Буряк О. П., Гальчинський А., Дзюблюк О. В., Ісмаїлов А. Б., Ключко Л. А., Коваленко В.В., Мельниченко О. А., Чуб О. О. та ін.

Однак, незважаючи на велику кількість робіт, присвячених даній тематиці, потребують подальшого опрацювання питання, пов'язані з визначенням причин і наслідків банківських криз в Україні, а також питання щодо оцінки ефективності антикризового управління банківською діяльністю.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є дослідження теоретичних засад виникнення банківських криз, оцінка е

Для досягнення поставленої мети передбачено постановку, формулювання і розв'язання наступних наукових та практичних завдань:

- дослідити економічний зміст та причини виникнення банківських криз;
- розглянути механізм антикризового управління банківською діяльністю;
- охарактеризувати механізм розвитку банківської кризи 2008-2009 років в Україні;
- визначити причини виникнення та наслідки банківської кризи 2014-2017 років для вітчизняної економіки;

- розглянути особливості розвитку банківської системи України та антикризового управління в умовах COVID-19;
- дати оцінку зарубіжного досвіду подолання банківських криз;
- охарактеризувати інструменти антикризового управління в Україні та їх роль у стабільному функціонуванні банківської системи.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є процеси виникнення та закономірності розвитку банківських криз.

Предметом дослідження є механізми антикризового управління банківською діяльністю.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених в роботі задач були використані наступні загальнонаукові методи: індукції, дедукції, узагальнення та порівняння; систематизації, методи статистичного аналізу та графічного представлення результатів дослідження.

Інформаційна база роботи. Методологічною та теоретичною основою дослідження стали фундаментальні дослідження вітчизняних та зарубіжних економістів з проблем антикризового управління банківською діяльністю. У ході дослідження було проаналізовано матеріали монографій, статей фахових наукових журналах, матеріали конференцій статистичні матеріали Національного банку України, Інтернет ресурси.

Наукова новизна полягає у розв'язанні комплексу завдань і проблем антикризового управління банківської діяльності. У процесі дослідження були отримані такі наукові результати:

- проаналізовано причини виникнення банківських криз в Україні та дано оцінку ефективності антикризового управління банківською діяльністю в умовах економічної кризи 2014-2017 років та в період пандемії COVID-19;

- запропоновано напрямки удосконалення антикризового управління банківською діяльністю в Україні з урахуванням міжнародного досвіду в сфері грошово-кредитної політики, банківського нагляду та діяльності центральних банків в контексті реалізації політики стимулювання економічного зростання.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані в

роботі Національного банку України та в комерційних банках з метою розробки заходів з антикризового управління банківсько діяльністю.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи складає 78 сторінок комп'ютерного тексту, у тому числі 7 таблиць, 8 рисунків, список використаних джерел з 87 найменувань та 2 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Економічний зміст та причини виникнення банківських криз

Національні банківські системи є невід'ємною складовою механізму сучасної ринкової економіки, тому їх стабільність виступає однією з найважливіших умов економічного розвитку не лише кожної окремої держави, але й світової економіки загалом. Порушення фінансової стабільності банківської системи більшість авторів публікацій, присвячених даній проблематиці [9; 38; 77; 82], пов'язують з виникненням банківських криз. Проте, зауважимо, що у сучасній теорії банківських криз істотна увага приділяється розмежуванню ситуації порушення стабільності в банківській сфері й повномасштабної системної кризи [20, с. 7].

За період 1970-2007 рр. фахівцями МВФ було ідентифіковано 124 банківські кризи, попри це 24 з них доповнювалися валютною чи борговою кризами та класифікувалися як подвійні кризи, а у 10 випадках банківські кризи були визнані потрійними та системними [87].

На думку Г. Ковальової, в поняття «банківська криза» слід включати лише кризу, яка охоплює всю банківську систему, а в разі банкрутства окремого банку необхідно говорити про «кризу банку» [37]. І. Трахтенберг «розглядає виявлення грошової кризи в банківській сфері як напругу всієї банківської системи, оскільки, на думку автора, криза охоплює всю систему, а не окремо взятий елемент» [76].

І. Ковзанадзе «визначає банківську кризу як погіршення якості банківських активів, а також відповідне погіршення фінансових результатів діяльності великої кількості банків, виникнення у них проблем з ліквідністю під впливом кризових чинників у контексті системної банківської кризи» [41, с. 45].

І. Зарицька зазначає, що «банківська криза – це глибоке розбалансування банківської системи, яке проявляється через неспроможність суб'єктів системи ефективно виконувати свої функції та супроводжується виходом фінансових

параметрів економічних процесів» [31, с. 21].

А. Арістова і Г. Мазур пропонують наступне визначення: «банківська криза – це значна дестабілізація всього банківського сектора або його частини, що проявляється у неспроможності виконувати свої функції внаслідок критичного погіршення фінансових показників, вона може супроводжуватися скороченням кількості банків і застосуванням державою заходів надзвичайного характеру. Банківська криза визначається одним із типів фінансових криз, до яких також належать валютна, боргова, фондова криза, та може виникати одночасно з ними» [4, с. 88].

Як зауважують А. Степаненко та О. Чуб, банківська криза «характеризується різким зростанням частки сумнівної і безнадійної заборгованості в кредитних портфелях банків, зростанням їх збитків у зв'язку з переоцінкою непокритої ринкової позиції, зменшенням реальної вартості банківських активів. Все це призводить до масового погіршення платоспроможності банків і відображає нездатність банківської системи здійснювати ефективний розподіл фінансових ресурсів. Криза банку стає явною, коли існуючі резерви і капітальна база не можуть покрити всі збитки за статтями активів. У цьому випадку акціонери втрачають свої початкові вклади і виникає потреба у додатковому фінансуванні» [73; 79].

Таким чином, криза в банківській установі – це втрата платоспроможності, зниження фінансової стійкості та порушення фінансової безпеки під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Щодо кризи в банківській системі, то вона визначається як нездатність банківської системи виконувати свої основні функції з акумуляції та мобілізації фінансових ресурсів, надання кредитів, проведення розрахунків і платежів в економіці країни, що може призвести до дестабілізації фінансового ринку.

Розмаїття причин та наслідків дозволяють кваліфікувати кризи як складне багатофакторне явище, що вимагає комплексного підходу до його аналізу, попередження та подолання.

Водночас поряд з банківською кризою відомими є поняття економічної, фінансової, грошово-кредитної, валютної, боргової кризи, кризи ліквідності.

Під фінансовою кризою «розуміється різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, що спричиняє порушення його функціонування, зниження цінових показників, погіршення ліквідності та якості фінансових інструментів, банкрутство учасників» [38].

Більшість науковців виділяють такі основні ознаки класифікації криз банківських установ: - форма прояву; - рівень прояву; - масштаб поширення; - ступінь ураження економіки; - тривалість протікання; - жорсткість наслідків.

Окремі науковці виділяють додаткові ознаки кризи банківської системи:

- походження;
- географічне поширення;
- віддаленість наслідків;
- характер та причини виникнення, тощо.

На наш погляд, на підставі узагальнення результатів класифікації ознак кризи у банківському секторі, можна виділити ряд основних, найбільш поширених ознак (табл. 1.1).

Найбільш повну з існуючих нині у вітчизняній науковій літературі класифікацію криз банківської системи репрезентує І. Зарицька [31, с. 23]. Оскільки її класифікація складена на основі узагальнення результатів досліджень інших авторів, то знаходимо тут однакові або тотожні, по суті, ознаки, хоча характеристики виділених за цими ознаками видів банківських криз дещо відрізняються.

Стосовно розглянутих нами підходів до класифікації банківських криз можна констатувати, що у багатьох випадках акцент робиться на наслідки банківської кризи. Ми ж вважаємо, що: по-перше, класифікацію банківських криз слід розуміти як систематизацію багатьох банківських криз на основі таких ознак (критеріїв), що дозволяють поєднати підмножини банківських криз у більш загальні поняття; по-друге, банківські кризи мають не лише різну природу, причини походження, форми прояву, але й кількісні параметри, а вичерпний перелік ознак кризи банківської системи навряд чи можна виокремити, оскільки він відображає разом зі загальними

специфічні особливості країн [49].

Враховуючи циклічний розвиток економіки банківські кризи постійно виникають у системі світогосподарських відносин і мають відносно чітку періодичність, яка пов'язана із проявами певних причин, що мають негативний вплив на стабільне функціонування банківських систем.

Таблиця 1.1

Основні види криз банківських систем [11; 16; 17; 34; 70]

Критерії видів кризи	Види криз банківських систем
- за величиною впливу	Державна - охоплює більшість установ банківської системи країни
	Регіональна - охоплює окремі сектори банківської системи країни або окремі регіони країни
	Часткова - охоплює окремі, одиничні установи банківської системи країни
- за обсягом охоплення	Світова - має глобальний, складний характер і охоплює банківські системи та національні економіки більшості основних країн світу
	Національна - розповсюджується на всю банківську систему, економіку країни
	Локальна - розповсюджується на обмежену кількість банків, не має суттєвого поширення ні за масштабом, ні за глибиною наслідків
- за структурою	Комплексна - розповсюджується на інші системи, може супроводжуватись іншими кризами (валютною кризою, кризою суверенного боргу тощо)
	Індивідуальна - характеризується потрясіннями та негативними наслідками лише в банківській системі
- за тривалістю протікання	Довгострокова - характеризується значною тривалістю, складністю та наслідками, часто спричиняється недоліками в управлінні
	Середньострокова - характеризується середньою тривалістю та незначним впливом на економіку країни
	Короткострокова - характеризується відсутністю значних складнощів та можливістю їх швидкого подолання
- за результативністю впливу	Системна - спричинена недоліками та прорахунками в визначенні стратегічних, довгострокових цілей та завдань, є тривалою часі і призводить до значних втрат, що може мати необоротний характер
	Галузева - викликана недоліками в вирішенні основних нагальних завдань в короткостроковому періоді, що можуть спричинити короткострокове порушення стабільності, втрату прибутку
	Поточна - короткострокова втрата здатності виконувати власні зобов'язання через недоліки та прорахунки в оперативному управлінні
- за глибиною наслідків	Значна - супроводжується тривалою, глибокою рецесією, яка може мати руйнівний характер для різних суб'єктів банківської системи
	Тимчасова - є нетривалою, з несуттєвими негативними наслідками, характеризується легкою керованістю, може бути передбачена
- за можливістю прогнозування	Прогнозована - закономірне, прогнозоване, регулярне явище, що настає як певний етап циклу, функціонування або розвитку банку, банківської системи
	Непрогнозована - несподівана, раптова, є наслідком певних форс-мажорних обставин, значних недоліків, прорахунків в управлінні
- за циклічністю	Циклічна - повторюється регулярно через певні проміжки часу, може мати однакові ознаки протікання
	Випадкова - характеризується незначною тривалістю, може перериватись на будь-якому етапі

В науковій літературі виділяється велика кількість причин банківських криз, які засновані на вивченні історичного досвіду кризових явищ у банківському секторі різних країн світу.

В цьому контексті заслуговують на увагу підходи американського вченого

А. Роуза, який «виділяє п'ять можливих причин, що призводять до кризи в банківській системі: внутрішня макроекономічна політика; зовнішні макроекономічні умови; режим обмінного валютного курсу; фінансова структура країни; проблеми контролю і регулювання» [43, с. 25]. Інші дослідники найбільш характерними причинами банківських криз називають накопичення надмірної ліквідності; відсутність належного банківського нагляду; економічний спад; високі кредитні ризики; нерівномірний розподіл активів та капіталу між банками різних груп; інфляційний тиск на економіку тощо.

Український економіст О. І. Барановський причини виникнення банківських криз поділяє на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх причин виникнення кризових явищ в банківському секторі відносить: несприятливі макроекономічні умови: загальнонаціональна ситуація в країні та регіонах; нестійкість нормативно-правової бази та урядові кризи; високий рівень інфляції та інфляційні очікування; нестійкість податкової, кредитної та страхової політики; недостатність інвестиційних коштів у регіонах, коливання валютних курсів; недобросовісна конкуренція на ринку банківських послуг; несприятливі умови кредитування реального сектору економіки [8, с. 34].

До внутрішніх факторів науковець відносить: некваліфіковане управління, помилки у стратегічному плануванні і прогнозуванні банківської діяльності, аналізі власного капіталу і прибутку, визначенні джерел капітального зростання при прийнятті тактичних рішень; недостатність ліквідних активів як результат недотримання економічних нормативів центробанку; відсутність достатньої кваліфікації співробітників банку, недостатній кадровий потенціал для вирішення першочергових завдань забезпечення безпеки банківської діяльності; неповернення кредитних ресурсів банку і недоотримання прибутку внаслідок високо ризикованої кредитної політики [8, с. 34].

Загалом результати наукових досліджень щодо визначення причин банківських криз можна згрупувати в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Спільні причини виникнення та форми прояву криз [Ошибка! Источник ссылки не найден.Помилка! Джерело посилання не знайдено.]

Групи причин	Причини	Форми прояву
1. Глобалізація	- глобалізація та лібералізація економік та фінансових ринків, посилення їх взаємозалежності; - зростання активів транснаціональних компаній і банків, проблеми їх регулювання та збільшення впливу на фінансові ринки; - зростання міжнародних потоків капіталів, формування фінансових, торговельних та психологічних каналів поширення криз; - нерівномірний економічний та політичний розвиток держав; - посилення конкурентної боротьби; - нестабільність світового фінансового ринку.	- виведення активів з національних ринків; - девальвація національної валюти; - криза платіжного балансу; - криза державного та корпоративного боргів – вплив капіталів; - криза на ринку активів – падіння цін, вплив капіталів, девальвація; - кризи в суміжних сегментах фінансового ринку – боргова, фондова, бюджетна, іпотечна тощо;
2. Макроекономічні причини	- циклічність економічного розвитку; - економічні кризи; - структурні диспропорції в економіці; - приплив іноземних інвестицій та неефективне їх використання	- криза на ринку активів – падіння цін, вплив капіталів, девальвація; - кризи в суміжних сегментах фінансового ринку – боргова, фондова, бюджетна, іпотечна тощо;
3. Фінансові, грошово-кредитні та валютні причини	- зростання бюджетного дефіциту; - посилення інфляції; - криза в одному або декількох секторах фінансового ринку; - суперечності між національними та резервними валютами; - безконтрольне зростання світового фінансового ринку; - зміна процентних ставок у провідних країнах і на світовому фінансовому ринку.	- криза на ринку активів – падіння цін, вплив капіталів, девальвація; - кризи в суміжних сегментах фінансового ринку – боргова, фондова, бюджетна, іпотечна тощо;
4. Психологічні причини	- асиметричність інформації; - рефлексивність; - кризові очікування, недовіра серед учасників ринків та населення.	- криза на ринку активів – падіння цін, вплив капіталів, девальвація; - кризи в суміжних сегментах фінансового ринку – боргова, фондова, бюджетна, іпотечна тощо;
5. Специфічні проблеми країн, що розвиваються	- невелика ємність та глибина ринків; - висока затратність економік; - нерозвиненість інституційної структури та законодавства, політичні ризики.	- банкрутства, поглинання у корпоративному та фінансовому секторах.
6. Помилки при проведенні економічної, фінансової та грошово-кредитної політики	- помилки державних органів влади та корпорацій при виборі стратегії розвитку та проведенні поточної політики; - помилки менеджменту на різних рівнях управління; - корупція.	- банкрутства, поглинання у корпоративному та фінансовому секторах.
7. Причини надзвичайного характеру	- війни; - катастрофи; - геоекономічні, валютні і торговельні війни.	- банкрутства, поглинання у корпоративному та фінансовому секторах.

Таким чином, зазначимо, що банківські кризи є наслідком як зовнішніх стосовно банківського сектора причин, так і недоліків банківської системи конкретної країни. Банківські кризи – це явище більш ніж небажане, що призводить до загальноекономічних та соціальних наслідків. Серед всіх можливих безпосередніх наслідків банківських криз, як бачимо, неможливо знайти ні одного, який можна було би кваліфікувати як позитивний або сприятливий. Позитивними, на нашу думку, можуть виявитися лише більш віддалені в часі наслідки кризи, і навіть не самої кризи, а тих правильних висновків, які суспільство зробить після її

закінчення, а також реалізації тих адекватних рішень, які будуть прийняті на основі обґрунтованого аналізу всіх обставин її розгортання та розвитку.

1.2. Механізм антикризового управління банківською діяльністю

Подолання банківських криз передбачає здійснення комплексу заходів антикризового управління, що спрямовуються як на усунення причин кризи, так і на нейтралізацію її основних наслідків.

Відомо, що в ранні історичні періоди реакцією державних органів на банківські кризи поряд з реформами банківського сектора було тимчасового закриття банків з метою запобігання масовому вилученню коштів з рахунків: такі дії здійснював Рузвельт у США у 1933 р., коли всі банки були зачинені. У Німеччині в період кризи 1931 р. за надзвичайним розпорядженням уряду були закриті всі кредитні установи. Через два дні банкам було дозволено виконувати лише обмежене коло операцій (зокрема, виплату зарплати). У повному обсязі банки стали виконувати свої функції лише з 5 серпня 1931 р. [2, с. 185, 201].

Очевидно, що в сучасних умовах держава не може залишатися бездіяльною та використовувати у боротьбі з кризою лише заходи адміністративного характеру. Адже наприкінці ХХ ст., коли характер фінансових та банківських криз кардинально змінився, їх вплив став розповсюджуватися не лише на економіку окремих країн, але й на світову економіку загалом, незрівнянно зросли затрати на ліквідацію криз та усунення їх негативних наслідків, перед світовим товариством постала нагальна необхідність розробки нових механізмів подолання банківських криз за участю держави та її інститутів.

З економічної теорії відомо, що існують два традиційні, класичні підходи до антикризового управління в банківській діяльності: неоліберальний та кейнсіанський. «Прихильники першого підходу стверджують, що для відновлення фінансової системи та знищення цінових «бульбашок» необхідними є: жорстка дисципліна, передусім бюджетна; зниження як державного, так і корпоративного боргу; підвищення, а не зниження процентних ставок; зменшення пропозиції ліквідності» [74]. При цьому вважається за норму, якщо зазначені заходи будуть супроводжуватися банкрутством компаній, які виявилися слабкими та

непідготовленими до кризи [74]. Натомість прихильники Кейнса пропонують, для запобігання уповільненню темпів зростання економіки та настанню рецесії, «накачувати» економіку грошима, знижувати ставки, робити доступними кредити, протягом певного часу не звертати увагу на виникнення бюджетного дефіциту, оскільки підтримка економічних зв'язків та рівнів споживання в економіці є найбільш важливими» [74].

Кожний з наведених поглядів має свої переваги та недоліки, тому нині започатковується новий підхід, який поєднує обидва існуючі. Відповідно до нього неоліберальний підхід слід застосовувати на першій стадії кризи, коли, з огляду на появу цінових «бульбашок», пришвидшується інфляція, і центральні банки починають боротися з нею класичними методами, підвищуючи ставки за кредитами та знижуючи їх доступність. На другому етапі, коли починається зниження цін та виникає кредитна криза, центральні банки, навпаки, розгортають зворотну політику, знижуючи ставки та підтримуючи банківський сектор.

Для подолання системної банківської кризи, як свідчить світова практика, необхідна участь держави в антикризовому управлінні банківською системою, зокрема в процесі реструктуризації банківської системи, на проведення якої потрібні значні кошти з бюджету та державних позабюджетних фондів. Так, на підтримку банківської системи США у 2009 р. з бюджету було виділено 245 млрд. дол. [10]. У процесі реструктуризації банківських систем, які перенесли масштабну банківську кризу, можуть бути використані такі інструменти, як підтримка ліквідності «кредитором останньої інстанції», зниження обов'язкових резервних вимог, диверсифікований підхід до встановлення економічних нормативів, перехід проблемної кредитної організації (банку) під управління спеціалізованого інституту з реструктуризації, рекапіталізація і націоналізація соціально значимих банків для країни [10].

Термін «реструктуризація» в економічній літературі часто використовується як синонім понять «фінансове оздоровлення» («санация»), «реорганізація». У законодавстві різних країн реструктуризація визначається як комплекс заходів, що застосовуються до кредитних організацій та спрямовуються на подолання їхньої

фінансової нестійкості та відновлення платоспроможності або на здійснення процедур ліквідації кредитних організацій у відповідності до вимог національного законодавства.

Реструктуризація банківської системи – це надзвичайно складний процес, який включає в себе поряд з елементами банківської та управлінської культури функціональні та політичні чинники, безпосередньо пов'язані з формуванням інституціональної та юридичної бази кредитного механізму [69, с. 12-13].

I. Ковзанадзе подає наступне визначення даного поняття. Реструктуризація банківської системи – це «керований державою, за дуже чіткої координації діяльності всіх гілок влади, процес структурних змін у банківській системі, який супроводжується відповідними змінами у грошово-кредитній, податковій, бюджетній та інформаційній політиці держави та спрямовується на формування надійної, динамічно розвинутої та адекватної потребам національного господарства системи універсальних, регіональних і спеціалізованих банків» [43, с. 17].

Після встановлення адміністративного контролю, в залежності від складності ситуації, можуть застосовуватися інші методи банківської реструктуризації такі як капіталізація, реорганізація або ліквідація банку. Розглянемо детально зміст даних методів.

1. Державна підтримка. Допомога банку може здійснюватися у формі прямих вливань капіталу, кредитів, що надаються державою проблемному банку, купівлі активів проблемного банку компаніями з управління активами, що створюються спеціально з цією метою, або іншими організаціями, чиї збитки відшкодовуються державою [32]. Одним з найбільш використовуваних методів є викуп безнадійних активів банків за рахунок державного бюджету або центрального банку.

2. Використання державних гарантій за вкладами. Цей захід дозволяє зупинити масовий характер вилучення грошових коштів з банків. Тобто, держава гарантує депозити всіх банків, що є досить ефективним заходом, оскільки тимчасові проблеми нестійкості банку знаходяться під державним контролем, а необхідність у вилученні вкладів – відсутня. Однак в період економічної нестабільності та жорстких фіскальних вимог загальна гарантія вкладів все одно може викликати

недовіру з боку клієнтів. Тому існує необхідність у комплексному використанні й інших інструментів реструктурування.

3. Об'єднання банків може здійснюватися у формі злиття та поглинання. Цей структурний інструмент також визнається досить ефективним, оскільки дозволяє в результаті його застосування (об'єднання банків) зменшити обсяг операційних витрат і сприяти збільшенню обсягу операцій з метою підвищення прибутку [15].

Таким чином, злиття – це форма добровільного припинення діяльності двох або більше банків юридичних осіб з універсальним правонаступництвом з передаванням усіх активів, прав та зобов'язань новоствореному банку правонаступнику в обмін на його корпоративні права з метою збільшення масштабів діяльності та зростання вартості банку правонаступника [6].

Приєднання – це форма добровільного припинення діяльності одного або декількох банків як юридичних осіб з універсальним правонаступництвом, з передачею належних їм активів, прав та зобов'язань банку- правонаступнику без зміни його юридичного статусу.

Поглинання – це форма реорганізації банків, яка передбачає операції аквізиції і супроводжується купівлею корпоративних прав з метою одержання рівноправного, переважаючого або домінуючого рівня корпоративного контролю над банком, що підлягає реорганізації [74].

4. Об'єднання з іноземними банками з метою розв'язання кризових ситуацій в банку. Таке об'єднання свого роду угода, за якою іноземний банк з високою репутацією об'єднується зі слабким банком країни з метою його реструктуризації та виведення з кризи, а також використання іноземних активів задля підтримки ліквідності банківської системи. Цей інструмент активно використовувався у країнах Центральної та Східної Європи. Для цього була проведена лібералізація та уніфікація умов придбання часток в капіталах місцевих банків для іноземних та вітчизняних інвесторів. Наприклад, було введено заборону на відкриття філій іноземних банків або встановлено на два-три роки мораторій на видання нових банківських ліцензій, що залишало нерезидентам єдину можливість виходу на національний фінансовий ринок – приєднання до вже діючого місцевого банку.

Серед таких країн найбільшого успіху в залученні іноземних банків до реструктуризації національного банківського сектора досягла Польща: вкладення іноземних інвесторів у розвиток та реструктуризацію її банківського сектора оцінюється польськими експертами у 45 млн. дол.

5. Управління проблемними активами банків та реструктуризація заборгованості вимагає чи не найбільшої уваги в процесі антикризового управління банківською системою. Як засвідчує світовий досвід, якість активів, що характеризується передусім часткою сумнівної та безнадійної для повернення заборгованості, є головним індикатором банківської нестабільності [74]. Тому купівля або передача непрацюючих активів (прострочених кредитів, неліквідних цінних паперів, нереалізованої нерухомості) у розпорядження санаційних державних організацій зарекомендувала себе як достатньо ефективний метод реструктуризації кредитних організацій. Уряди багатьох країн створювали спеціальні корпорації для цілеспрямованої роботи з проблемними банківськими активами. Зауважимо, що такі організації створювалися в країнах, які суттєво різнилися за структурою банківських систем та рівнями економічного розвитку.

6. Створення «Бридж-банку» є технологією антикризового управління, яка передбачає закриття проблемного банку, яка дозволяє йому продовжувати свої операції до того моменту, доки не буде знайдено остаточного рішення. Слабкий банк закривається органом, що видав ліцензію, і підлягає процедурі ліквідації. Новий банк, що називається «бридж-банком», отримує ліцензію і управляється ліквідаційною комісією, яка визначає активи та зобов'язання, що будуть передані «бридж-банку». Ті активи та зобов'язання, які не були передані «бридж-банку», залишаються у ліквідаційній комісії. «Бридж-банк» покликаний слугувати свого роду «містком» для заповнення часового проміжку між банкрутством банку та часом, необхідним ліквідаційній комісії для оцінки та продажу проблемного банку таким чином, щоб уможливити третій стороні здійснення операції злиття [42]. Такий підхід надає також необхідний час потенційним покупцям для оцінки стану даного банку та висунення своїх пропозицій, одночасно забезпечуючи безперебійне обслуговування клієнтів банку.

7. Здійснення фінансового оздоровлення проблемних банків. Головною метою оздоровлення є досягнення довготривалої фінансової стабільності, адекватності капіталу та прибутковості.

Основними напрямками фінансового оздоровлення банківських установ можуть бути:

- фінансова допомога від акціонерів (учасників) банку або інших осіб, зокрема: додаткові внески засновників, додаткова емісія акцій, розміщення коштів на депозити на значний термін (не менше року) під невисокі відсотки - 1/2 (2/3) від облікової ставки НБУ, відмова від дивідендів, надання гарантій і поручительств тощо;

- зміна структури активів і пасивів банку: продаж частини активів, поліпшення якості кредитного портфеля, збільшення власних коштів, зниження питомої ваги короткострокових зобов'язань і підвищення довгострокових, зниження рівня ризику окремих операцій і т.ін.;

- удосконалення організаційної структури й управління банком [42].

Таким чином, розглянувши методи реструктурування банківської системи з метою її виведення з кризи, стає очевидним, що всі методи та інструменти повинні взаємодоповнюватися, а успішне реструктурування банків передбачає різносторонній підхід, який використовує різні типи інструментів.

Зауважимо також, що у всіх країнах саме банківська криза слугувала поштовхом до розробки вимог щодо якості роботи наглядових органів, перегляду принципів організації їхньої роботи, нормативно-методичних документів, що регламентують їхню діяльність, створенню систем страхування депозитів, завдяки яким усуваються найбільш болісні прояви банківських криз, передусім, паніка вкладників.

Для подолання кризи поряд із своєчасними діями державних органів не менш важливими видаються заходи, здійснювані окремими банками в сфері капіталізації

Одним з можливих варіантів або форм капіталізації є фінансування банку з боку вже наявних акціонерів. Проте не кожен банк має настільки багатих акціонерів, які б протягом багатьох років фінансували банківську установу, не

отримуючи прибутку, адже одержаний за підсумками року прибуток банку, зазвичай, надалі спрямовують на капіталізацію. Таку процедуру називають реінвестицією дивідендів, і вона належить до внутрішнього типу фінансової реструктуризації. В ієрархії фінансових методів реструктуризації комерційних банків реінвестиція дивідендів посідає проміжне місце, об'єднуючи капіталізацію та рекапіталізацію.

Система або сукупність заходів щодо реструктуризації пасивів припускає досягнення домовленостей із кредиторами про переоформлення строкової заборгованості банку перед ними в певну частку капіталу банку, у тому числі виражену як субординовані облігації. За простроченою кредиторською заборгованістю банки досягають домовленості з кредиторами про продовження строків їхніх вимог, включаючи проценти. Як один з варіантів досягнення домовленостей пропонують розглядати переоформлення кредиторської заборгованості в боргові цінні папери (облігації, депозитні сертифікати) [35, с. 218].

У випадку реструктуризації активів банку можливо здійснювати сек'юритизацію боргів (продаж кредитів, виданих банком, до кінця строку їхнього повернення іншому банку). У взаєминах із приватними вкладниками можлива передання цих зобов'язань іншим банкам чи структурам [83, с. 195]. Як засвідчує міжнародний досвід, сек'юритизація є надзвичайно вдалим способом зовнішнього фінансування банків. Роль механізму сек'юритизації зростає саме на ринках країн, що розвиваються – компанії намагаються залучити іноземні інвестиції на вигідніших умовах. З іншого боку, інвестори досягають вищого рівня безпеки, інвестуючи в борги, які забезпечені грошовими потоками від високоліквідних активів або від певних прибуткових видів діяльності. По суті, сек'юритизація – це процес переадресації ризику [18, с. 193] і належить до внутрішнього типу фінансової реструктуризації комерційних банків.

Таким чином підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок що механізм подолання банківських криз передбачає об'єднання зусиль, інструментів та методів антикризової політики як центрального банку і уряду, так і самих комерційних банків. Тільки у випадку консолідованої антикризової політики

МОЖЛИВО своєчасно виявити загрози кризових явищ, а також мінімізувати і подолати їх наслідки в майбутньому.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Банківська криза може виникати як на рівні банківської установи («криза в банку»), так на рівні банківської системи («криза банківської системи»). Під кризою в банку слід розуміти об'єктивний багатостадійний процес, який може виникати упродовж всієї діяльності банку під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, характеризується втратою платоспроможності, зниженням фінансової стійкості та порушенням фінансової безпеки банку, під кризою банківської системи – об'єктивний багатостадійний процес, що виявляється у нездатності банківської системи виконувати свої основні функції з акумуляції та мобілізації фінансових ресурсів, надання кредитів, проведення розрахунків і платежів в економіці країни, що може призвести до дестабілізації фінансового ринку. Запропоновані визначення враховують всі аспекти банківської діяльності та дозволяють виявити причини виникнення кризових явищ з метою розробки й впровадження ефективних антикризових заходів на мікро-, так і на макрорівнях.

2. Антикризове управління в банківській діяльності – це набір заходів держави, центрального банку та комерційних банків щодо подолання або мінімізації негативних наслідків банківської або фінансово-економічної кризи. До таких заходів відносять: 1) державну підтримку, в результаті якої допомога банку може здійснюватися у формі прямих вливань капіталу, кредитів, що надаються державою проблемному банку, купівлі активів проблемного банку компаніями з управління активами, що створюються спеціально з цією метою, або іншими організаціями, чиї збитки відшкодовуються державою; 2) використання державних гарантій за вкладами. Цей захід дозволяє зупинити масовий характер вилучення грошових коштів з банків. 3) злиття та поглинання з метою збереження працюючих активів та банківських клієнтів; 4) об'єднання з іноземними банками з метою розв'язання кризових ситуацій в банку; 5) управління проблемними активами банків та реструктуризація простроченої заборгованості; 6) створення «Бридж-банку» та санаційного банку з метою викупу хороших активів і продажу поганих активів банківських установ; 7) здійснення фінансового оздоровлення проблемних банків.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ТА НАСЛІДКИ БАНКІВСЬКИХ КРИЗ В УКРАЇНІ

2.1. Механізм розвитку банківської кризи та антикризового управління в 2008-2009 роках в Україні

Функціонування банківської системи в період кризи характеризується зростанням ризику ліквідності, валютних та інших ризиків, які виникають унаслідок масового відпливу коштів. Ступінь впливу кризи на економіку загалом та банківництво зокрема залежить від низки факторів, однак базовим чинником є стан банківської системи в докризовий період, який характеризується такими показниками як адекватність регулятивного капіталу, ліквідність, якість кредитного портфеля, ефективність роботи менеджмент банку тощо. В період кризи ті дисбаланси банківської системи, які в період економічного піднесення є непомітними або ігноруються наглядовими органами виходять на перший план.

Так, до початку фінансово-економічної кризи банківська система України стрімко розвивалася – з кожним роком зростала кількість банківських установ (у 2008 р. в Україні діяло 184 банки), збільшувалися обсяги їх активів (упродовж лише 2008 р. нарощення активів становило 302,8 млрд грн), а співвідношення активів до ВВП сягнуло 97,5% (такого показника не мала жодна країна Центральної та Східної Європи).

Водночас спостерігалася тенденція до нарощування кредитування, було спрощено умови доступу до кредитних ресурсів (як наслідок, абсолютні показники зросли з 492 до 792,4 млрд грн), позитивну динаміку демонстрував обсяг депозитного портфеля (на 30%) (рис. 2.1). Такі вражаючі результати були досягнуті на фоні економічного зростання, високих інфляційних індексів та бурхливого підвищення споживання [12].

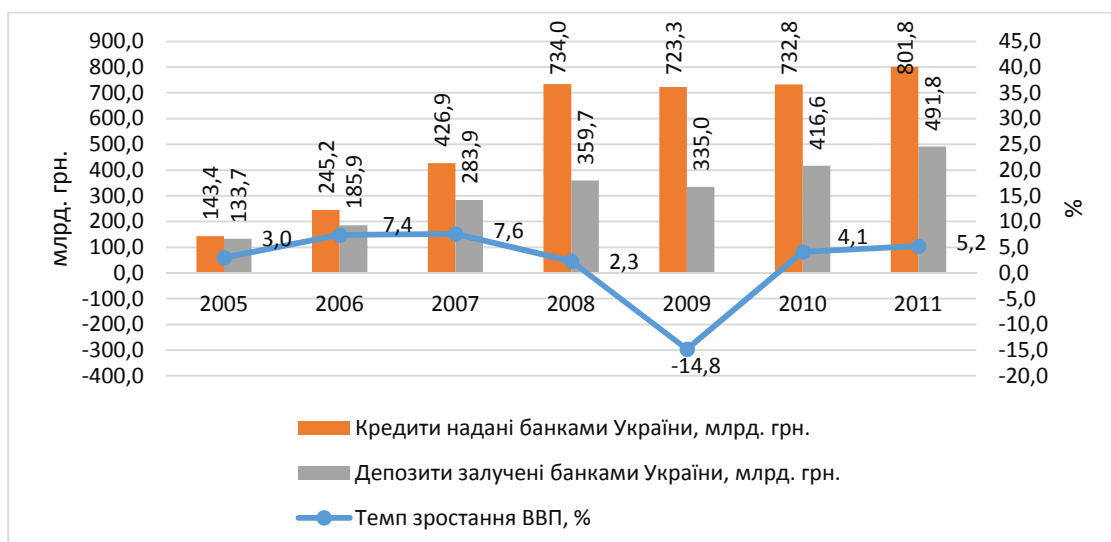

Рис. 2.1. Динаміка кредитів і депозитів банків України та приріст ВВП у 2005-2011 роках

Примітка. Розраховано автором за даними Національного банку України

Однак фінансова криза 2008-2009 рр. завдала серйозного удару по українській економіці загалом і банківській системі зокрема. Науковці виділяють багато причин виникнення і поширення кризових явищ в Україні. Зупинимося на головних із них:

– сильна залежність України від міжнародного фінансового ринку. Починаючи з 2005 р., коли Україну було визнано державою з ринковою економікою, стрімко зросли потоки іноземного капіталу в банківський сектор країни. Напередодні кризи зобов'язання перед нерезидентами досягли 32% загального обсягу запозичень банків, а зовнішній борг банків досягнув 39,5 млрд. дол. США у 2008 році. Ускладнення в 2008 р. доступу до дешевих грошей на світових ринках спричинили перебої в роботі кількох великих банків, а це, своєю чергою, спровокувало паніку вкладників і призвело до суттєвого звуження ресурсної бази всередині країни. Як наслідок, вітчизняні банки практично заморозили кредитування сектора домогосподарств і нефінансових корпорацій, що зумовило зниження платоспроможного попиту і ще більше підірвало ресурсну базу банківської системи [13, с. 321];

– випереджаюче зростання споживчого кредитування над інвестиційним

(строком більше 5 років) (рис. 2.2). Питома вага кредитів фізичних осіб втричі перевищила кредити нефінансових корпорацій, а питома вага інвестиційних кредитів не перебільшувала 20%. За два передкризові роки обсяг кредитів фізичним особам зріс у 5,6 рази.

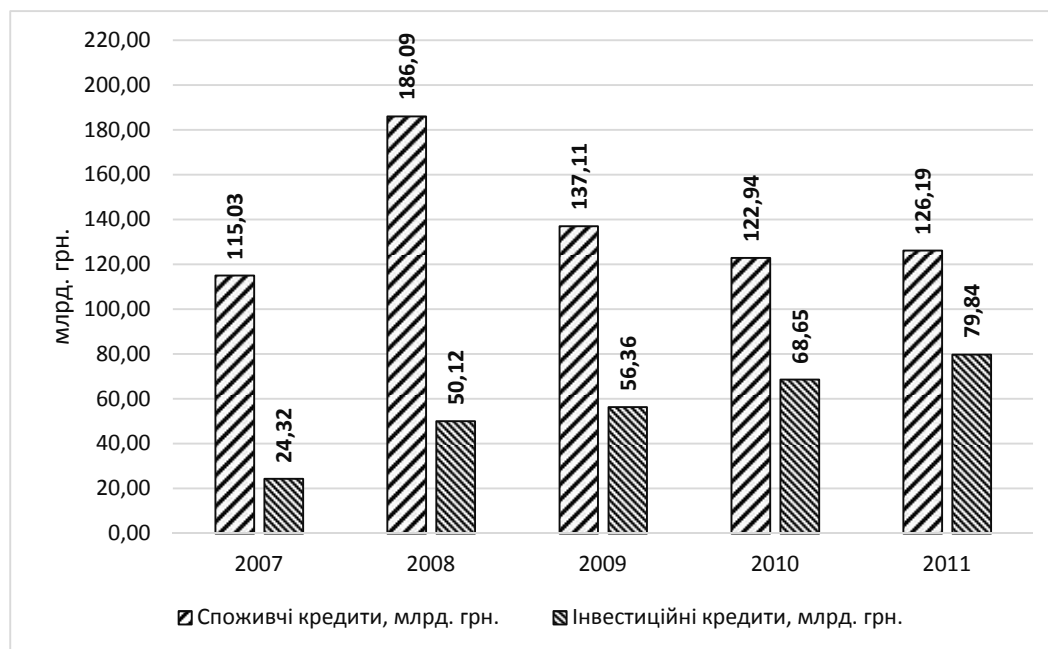

Рис. 2.2. Динаміка споживчих та інвестиційних кредитів наданих банками України у 2007-2011 роках

Примітка. Розраховано автором за даними Національного банку України [54]

За таких умов банківська система фактично відмовилась від інвестування та не забезпечила собі надійних джерел розширення ресурсної бази. Швидке нарощення кредитування домашніх господарств в обсягах, що перевищували їх потенційні можливості, лише сприяло нарощуванню імпорту, але не забезпечувало економічного зростання всередині країни;

- вплив спекулятивного капіталу з України та девальвація гривні;
- критичне зниження ступеня забезпеченості покриття депозитів власними ресурсами банків. Якщо у 2005 р. ступінь покриття кредитів депозитами мав безпечний рівень – 92,6%, то в 2008 р. він знизився до 60% [58];
- значна доларизація операцій. Понад 50% кредитів у національній економіці було видано в іноземній валюті (рис. 2.3) [80]. Реальний розрив між валютою

надання кредитів та доходів населення за умов інфляції збільшило величину і вартість обслуговування боргу, що обумовило виникнення проблеми неплатежів і призвело до порушення стійкості банківської системи;

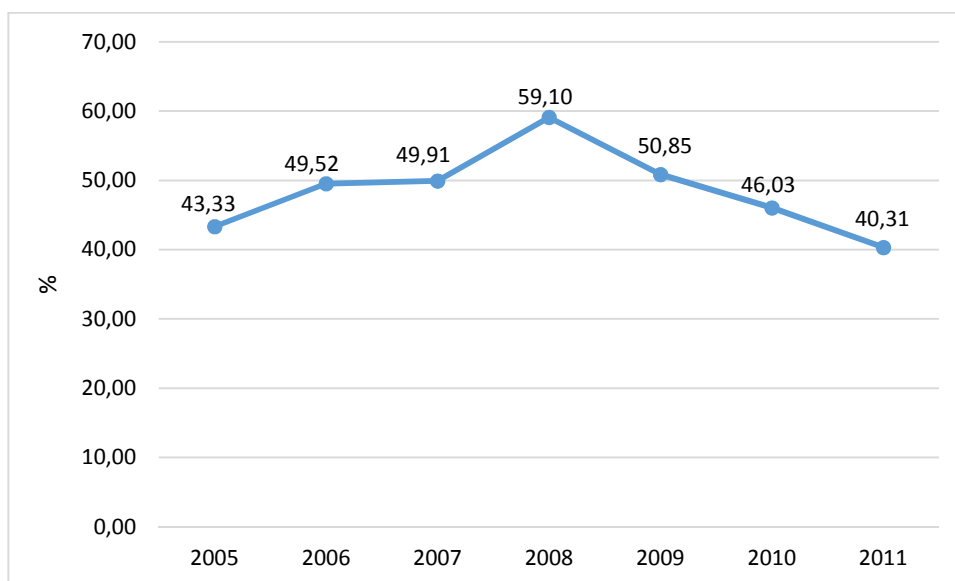

Рис. 2.3. Динаміка доларизації кредитів наданих банками України у 2005-2011 роках

Примітка. Розраховано автором за даними Національного банку України [54]

- неефективні стандарти надання кредитів;
- низький рівень координації грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики.

Першим проявом банківської кризи 2008-2009 років стала ситуація з Промінвестбанком – одним із найбільших банків України. Висвітлення проблем у роботі Промінвестбанку через ЗМІ спричинило недовіру населення до банківської системи, що зумовило вилучення коштів із депозитних рахунків банків [21]. Остерігаючись втратити власні заощадження люди стояли в довгих чергах, аби зняти депозити. Усього за кілька днів вкладники вилучили понад 3 млрд. грн. [71]. Банк миттєво втратив ліквідність, а влада, яка була зайнята політичними суперечками, не зреагувала швидко на масовий відтік коштів з банку.

Надалі події розвивалися за принципом “доміно”. Інформація про втрату ліквідності Промінвестбанку на фоні недовіри до влади і чуток про розгортання глобальної фінансово-економічної кризи спровокувала паніку населення. Упродовж

жовтня-листопада 2008 р. кошти фізичних осіб на депозитних рахунках комерційних банків України зменшилися на 19 млрд. грн. у національній валюті (15% від загального їх обсягу) та на 2 млрд. дол. (13%) – в іноземній валюті, кошти господарюючих суб'єктів було знижено на 11 млрд. грн. (12%) та 0,3 млрд. дол. (3,3%) відповідно.

Паніка швидко перекинулася на реальний сектор економіки, що проявило себе у виведенні капіталу з виробництва, його відтоку за кордон. Якщо у першому півріччі 2008 р. притік інвестицій в Україну становив 6961,5 млрд. дол., то в другій половині цього ж року їх відтік перевищив надходження і баланс становив 727,5 млн. дол. із знаком “мінус”.

Відтак у жовтні-листопаді 2008 р. було зафіксоване катастрофічне падіння виробництва (зниження становило 24,1% порівняно з аналогічним періодом попереднього року), різке зростання безробіття (його рівень збільшився на 24,4%, або на 125,3 тис. ос.), збільшення заборгованості по зарплаті (на 348,4 тис. грн, або в 1,5 раза) [29].

У грудні ситуація дещо стабілізувалася. Однак на початку 2009 р., на фоні збільшення кількості банків, де була введена тимчасова адміністрація, відбулась друга хвиля масового зняття депозитів [85]. Зменшення загальних зобов'язань банків за залученими коштами становило 5,1% до попереднього місяця у січні і 5,6% – у лютому. Загалом упродовж жовтня лютого було вилучено 55,3 млрд. грн. депозитів у національній валюті.

Унаслідок масового відпливу депозитних коштів, а також накопичених валютних і строкових дисбалансів між депозитною базою та кредитними вкладками, перед значною кількістю банків постала проблема ліквідності. З огляду на це, банки почали скорочувати штати працівників, відправляти їх у вимушені відпустки. Для того, щоб банківські установи змогли витримати вплив кризи, в них було введено тимчасову адміністрацію (це, зокрема, банки: “Родовідбанк”, “Укрпромбанк”, банк “Національний кредит”, “Причорномор'я”, “Київ”, “Надра”, “Західінкомбанк”, “Одесабанк”, “Трансбанк”). На 1 квітня 2009 р. 12 банків перебувало у стані ліквідації [1].

Значну роль у посиленні кризових явищ у банківській системі відіграла нестабільна економічна ситуація в країні, яка характеризувалася зростанням інфляції, взаємними неплатежами суб'єктів господарювання, що призвело до зниження обсягів виробництва та гальмування економічного зростання. Негативний вплив також чинили нестабільності валютних курсів і курсів цінних паперів, значна непропорційність доходів державного бюджету до його витрат, надлишок грошової маси в обороті країни. До того ж, загальна ситуація погіршувалася незбалансованою урядовою політикою [21]. Унаслідок цих та інших факторів ВВП України знизився на 15,1%, обсяг промислового виробництва – на 21,9%. Найбільші темпи падіння було зафіксовано у першому півріччі 2009 р., що стало однією із найголовніших причин зростання обсягу проблемних кредитів вітчизняних банків.

Через стрімке зростання кількості проблемних кредитів майже всі банки припинили кредитування економіки – обсяг кредитного портфеля скоротився на 2,7% (747 млрд. грн.), кредитування фізичних осіб зменшилося на 14%.

Прибуток банківської системи у 2009 р. мав чітку негативну динаміку. У підсумку року загальні збитки банків сягнули 38,5 млрд. грн. На кінець 2009 р. із 182 діючих банків в Україні 14 перебувало в стані ліквідації, обсяг чистих активів банківської системи знизився з 972,2 до 880,3 млрд грн [12].

З огляду на існуючу ситуацію, уряд та НБУ змушені були вжити низку антикризових заходів, зорієнтованих на досягнення таких цілей [48]:

- забезпечення стабільності національної валюти за допомогою інструментів відсоткової і валютної політики;
- підтримку ліквідності банківської системи;
- зниження попиту на іноземну валюту шляхом запровадження валютних аукціонів для позичальників;
- зниження спекулятивного тиску на валютний ринок за допомогою інструментів адміністративного впливу.

На початкових етапах реалізації заходів антикризового управління основні зусилля було спрямовано на підтримку ліквідності банківської системи. Найбільш

проблемні банки було рекапіталізовано, а також введено обмеження щодо використання депозитних вкладів населення у банках, де була введена тимчасова адміністрація (до “Родовідбанку” та банку “Столиця” було застосовано повний мораторій). Рятуючи банківську систему від дефолту, НБУ здійснював рефінансування комерційних банків. З цією метою він надав їм кредитів на суму 170 млрд грн у 2008 р. і 55,8 млрд грн – у першому півріччі 2009 р. [70]. Однак призначені кошти були спрямовані на купівлю іноземної валюти в спекулятивних цілях. Збільшення гривневої грошової маси в умовах обмеженої пропозиції валюти спровокувало обвал гривні до 8-9 грн. за дол. США. На деякий час НБУ втратив можливість контролювати курс гривні і змушений був переглянути цілі грошово-кредитної політики.

У 2010 р. НБУ зосередив увагу на обмінному курсі, інфляції та обсягах окремих монетарних агрегатів. Як наслідок, українській економіці вдалося вийти із гострої фази фінансово-економічної кризи і перейти до етапу посткризового оздоровлення.

2.2. Причини виникнення та наслідки банківської кризи 2014-2017 років для вітчизняної економіки

Банківська криза 2014-2017 років стала однією із найбільших криз в історії не лише вітчизняної банківської системи, але й світової банківської справи, адже банкрутства половини банків від загальної кількості вочевидь не має аналогів у світі.

В науковій літературі розглядаються багато причин виникнення банківської кризи 2014-2017 років, як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру, однак вони потребують систематизації з метою розробки ефективної антикризової політики та створення всіх необхідних умов для зниження імовірності виникнення таких згубних кризових явищ в майбутньому.

Так, аналізуючи основні тенденції розвитку національної банківської системи в передкризовий період та в період кризи, а також розглядаючи банківську систему

у взаємозв'язку із реальним сектором економіки можна виокремити такі групи причин, які призвели до кризи 2014-2017 років:

- 1) макроекономічні;
- 2) причини пов'язані з окупацією і анексією суверенної території України Російською Федерацією;
- 3) внутрішні дисбаланси розвитку банківської системи України;
- 4) прорахунки Національного банку України в грошово-кредитній та контрольно-наглядній політиці.

Що ж стосується макроекономічних причин банківських криз в Україні, то одним із найбільших їх проявів є деіндустріалізація національної економіки та поступове формування її сировинної спрямованості.

Так, лише за останні 17 років частка переробної промисловості у ВВП України знизилася більш ніж в тричі (рис. 2.4), адже в 2001 році переробна промисловість займала 35,7% ВВП, а вже в 2018 році тільки 11,5%. Зменшення частки переробної промисловості у ВВП свідчить про перетворення України у сировинний придаток країн Європи, а збільшення експорту сировини посилює залежність платіжного балансу від кон'юнктури світових сировинних ринків, що, в свою чергу, призводить до частих валютних криз.

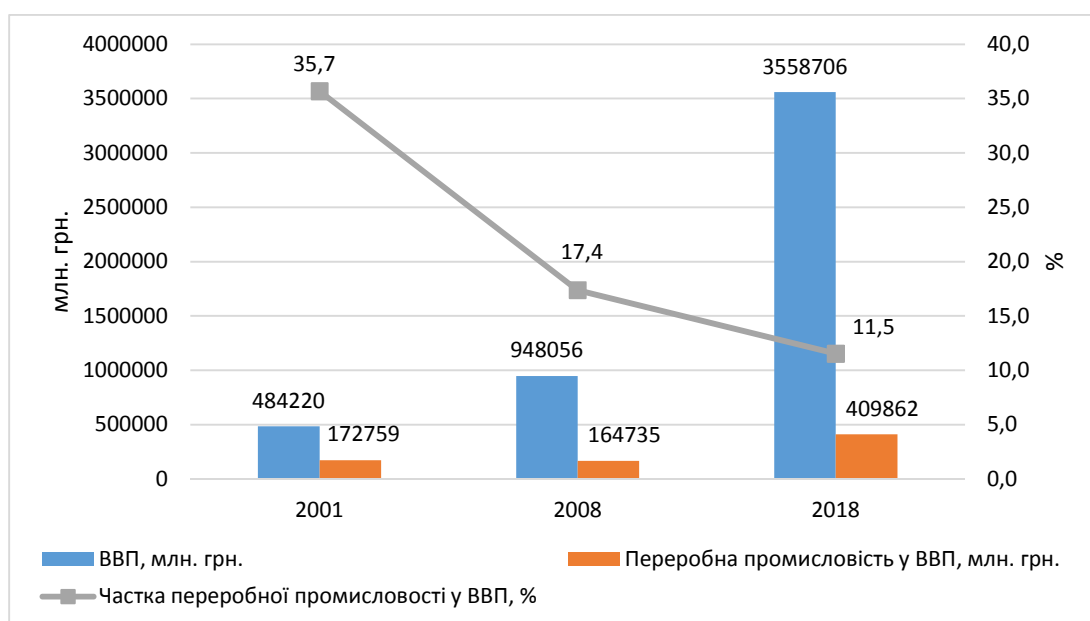

Рис. 2.4. Частка переробної промисловості у ВВП України у 2001, 2008 та 2018 роках

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Іншою, не менш важливою макроекономічною причиною банківських криз в Україні є високий рівень тіньової економіки, який сприяє розвитку готівкового грошового обігу та зменшує обсяги банківських ресурсів. Зважаючи на те, що за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України рівень тіньової економіки за останні вісім років коливається в межах 32-43% від офіційного ВВП (рис. 2.5), то можна припустити, що великі обсяги грошових ресурсів не перебувають на рахунках в банківських установах, які могли б використовуватися ними для здійснення активно-пасивних операцій. Окрім цього, слід зазначити, що внаслідок розгортання кризових тенденцій в національній економіці рівень тіньової економіки збільшується, що свідчить про вилучення коштів з банківської системи і спрямування їх в тіньовий сектор. У 2018 році рівень тіньової економіки становив 32% офіційного ВВП, що в грошовому еквіваленті становить 1138,8 млрд. грн., більша частина яких могла б стати банківськими ресурсами.

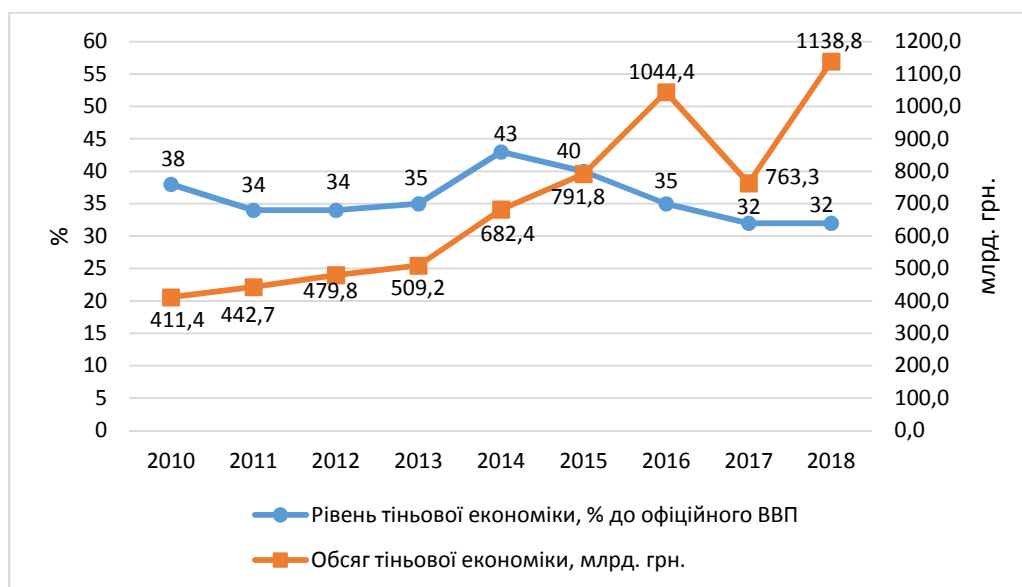

Рис. 2.5. Динаміка рівня та обсягу тіньової економіки в Україні у 2010-2018 роках

Примітка: Розраховано автором за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Державної служби статистики України

Третьою вагомою макроекономічною причиною виникнення банківських криз є монополізація та олігополізація вітчизняної економіки (рис. 2.6), яка впливає

на механізми встановлення цін в Україні, а отже на інфляційні тенденції, на які Національний банк України не може ефективно впливати шляхом застосування ринкових інструментів грошово-кредитної політики. Монополізація економіки є однією із причин цінової нестабільності, яка в свою чергу, посилює інфляційні очікування в економічних агентів та знижує рівень довіри як до національної валюти, так і до банківської системи в цілому.

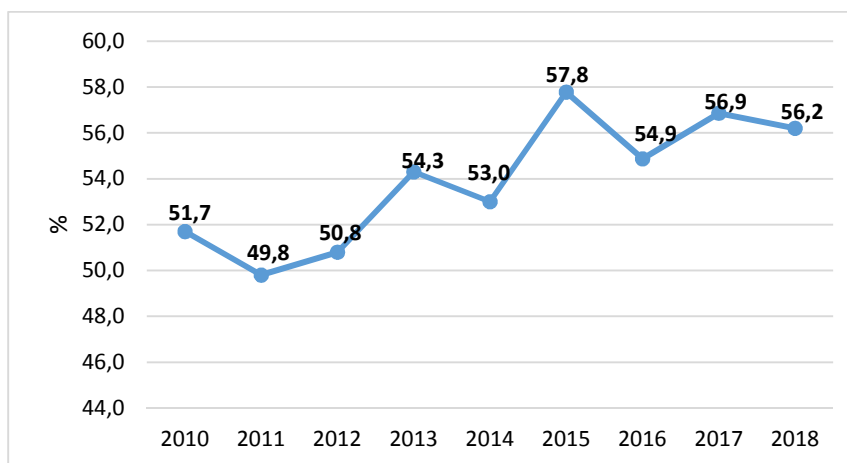

Рис. 2.6. Динаміка монополізації ринків України у 2010-2018 роках

Примітка: Розраховано автором за даними Антимонопольного комітету України

Що ж стосується причин виникнення банківської кризи 2014-2017 років пов'язаних з окупацією і анексією суверенної території України Російською Федерацією, то в багатьох засобах масової інформації та в експертних колах ці причини вважалися, як одними із основних, що призвели не тільки до кризових явищ в банківській системі, але і у всій економіці. При розгляді причин кризи основний акцент в ЗМІ, науковій літературі та експертних колах робився на втраті Україною 20% експортного потенціалу, однак, насправді, частка Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим у структурі експорту до окупації і анексії становила 26,6%, а на кінець 2014 року – 19,1% (табл. 2.1).

Тобто, як показують дані Державної служби статистики, частка окупованих областей та анексованого Криму у сукупному експорті за 2014 рік знизилася лише на 7,5%, а у вартісному вираженні на 6,3 млрд. дол. США. Однак варто звернути увагу й на те, що знизилася й частка цих адміністративних регіонів у імпорті

товарів на 3,3% або на 3,8 млрд. дол. США. Сальдо зовнішньої торгівлі товарами Донецької, Луганської областей та АР Крим за 2014 зменшилося з плюс 10 млрд. дол. США до плюс 7,2 млрд. дол. США, тобто на 2,8 млрд. грн., що, з точки зору платіжного балансу, не мало суттєвого впливу на курсову динаміку, який міг би призвести до трикратної девальвації гривні. Слід зазначити, що в 2015 році падіння частки окупованих територій у експорті України продовжилося і в порівнянні з 2013 роком становило мінус 16,6%, однак такі тенденції, в тому числі, є наслідками кризових тенденцій, які розпочалися в 2014 році.

Таблиця 2.1

Частка АР Крим, Донецької і Луганської областей у сукупному експорті та імпорті України у 2013-2015 роках

	2013		2014		2015	
Експорт товарів						
	Обсяг експорту млрд. дол.	Частка,%	Обсяг експорту млрд. дол.	Частка,%	Обсяг експорту млрд. дол.	Частка,%
Донецька обл.	12,4	19,6	8,4	15,6	3,7	9,7
Луганська обл.	3,5	5,6	1,9	3,5	0,3	0,7
АР Крим	0,9	1,4	0	0	0	0
Всього	16,9	26,6	10,3	19,1	4,0	10,4
Імпорт товарів						
	Обсяг імпорту, млрд. дол.	Частка, %	Обсяг імпорту, млрд. дол.	Частка, %	Обсяг імпорту, млрд. дол.	Частка, %
Донецька обл.	4,1	5,3	2,1	3,9	1,2	3,2
Луганська обл.	1,8	2,4	1,0	1,9	0,3	0,8
АР Крим	1,0	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Всього	6,9	9,1	3,1	5,8	1,5	4,0

Примітка. Розраховано автором за даними Державної служби статистики України

З іншого боку, анексія Криму і окупація частини Донецької і Луганської областей стала причиною розгортання панічних настроїв у суспільстві, що призвело до відтоку коштів вкладників з банківських установ. Також слід зазначити, що банкрутство підприємств внаслідок окупації або націоналізації їх окупаційними адміністраціями призвело до формування певної частки проблемних активів вітчизняних банків, які здійснювали активну діяльність на окупованих територіях. Це ж саме стосується і втрати банківських відділень і заставного майна. Однак, у

вільному доступі конкретних статистичних, які б підтверджували масштаби втрати вітчизняних банків внаслідок анексії і окупації немає, а отже зроблені висновки можуть ґрунтуватися на певних припущеннях.

Не зважаючи на макроекономічні причини банківських криз і причини, по'язані з окупацією українських територій одними із найголовніших причин, які спричинили кризу в банківській системі є внутрішні дисбаланси розвитку банківництва в Україні.

Отже, до першої групи причин дисбалансів розвитку банківської системи України віднесемо диспропорції банківських балансів за строками визрівання активів і пасивів, яка полягає у невідповідності коротких термінів зобов'язань банків і більш довгих термінів кредитування (табл. 2.2). У стабільній макроекономічній ситуації цей системний ризик залишається прихованим, а у випадку загострень, що супроводжуються відтоком депозитів, він різко актуалізується і призводить до ланцюгової реакції розгортання банківської кризи.

Таблиця 2.2

Диспропорції банківських балансів за строками визрівання активів і пасивів у 2010-2018 роках

	Депозити на вимогу + до 1 року	Кредити до 1 року	Чистий розрив ліквідності	Депозити від 1 року до 2 років	Кредити від 1 року до 5 років	Чистий розрив ліквідності	Депозити більше 2 років	Кредити більше 5 років	Чистий розрив ліквідності
2010	285 976	242 772	-43 204	106 718	214 446	107 728	23 956	275 605	251 649
2011	328 942	297 422	-31 520	132 907	203 385	70 478	29 907	301 002	271 095
2012	373 262	344 237	-29 025	163 861	176 394	12 533	35 219	294 511	259 292
2013	394 396	426 082	31 686	249 362	173 961	-75 401	26 216	310 739	284 522
2014	460 595	413 045	-47 550	186 535	217 280	30 745	27 963	390 343	362 380
2015	576 837	437 977	-138 859	120 055	214 057	94 002	19 836	329 593	309 757
2016	636 397	350 475	-285 922	148 497	258 409	109 912	8 581	389 798	381 217
2017	712 463	405 718	-306 744	151 485	268 792	117 307	34 896	342 147	307 251
2018	778 533	491 942	-286 591	125 571	336 898	211 327	28 863	244 290	215 427

Примітка. Розраховано автором за даними Національного банку України

Як видно з таблиці 2.2, в банківській системі України в докризовий період існував розрив ліквідності між короткостроковими депозитами та короткостроковими кредитами, який свідчить про неспроможність банківської

системи своєчасно і в повному обсязі погасити ймовірний відтік короткострокових депозитів за рахунок надходження коштів від короткострокових кредитів.

Така ситуація мала місце у 2014 році, коли короткострокові депозити почали зменшуватися внаслідок паніки, а в 2015-2018 роках короткострокові депозити почали збільшуватися внаслідок конверсії довгострокових депозитів в депозити на вимогу або строком до одного року. З іншого боку, таблиця чітко відображає короткостроковість ресурсної бази банків (коефіцієнт перекриття депозитів строком більше двох років кредитами строком більше 5 років становить 8-11%, а в умовах кризи 2-6%), яка не сприяє розвитку довгострокового кредитування реального сектору економіки, що через причинно-наслідкові зв'язки є одним із чинників кризових явищ вітчизняної економіки.

Іншою групою причин банківських криз, пов'язаних з внутрішніми дисбалансами розвитку банківської системи є диспропорції банківських балансів за валютами – невідповідність валюти видачі кредитів і валюти, у якій позичальник отримує дохід для їх погашення (рис. 2.7). Це створює системну вразливість банківського сектору та його клієнтів до валютних шоків: у випадку девальвації гривні це призводить до неплатоспроможності позичальників, зростання обсягу токсичних активів і трансформується у проблеми банків щодо погашення валютних депозитів.

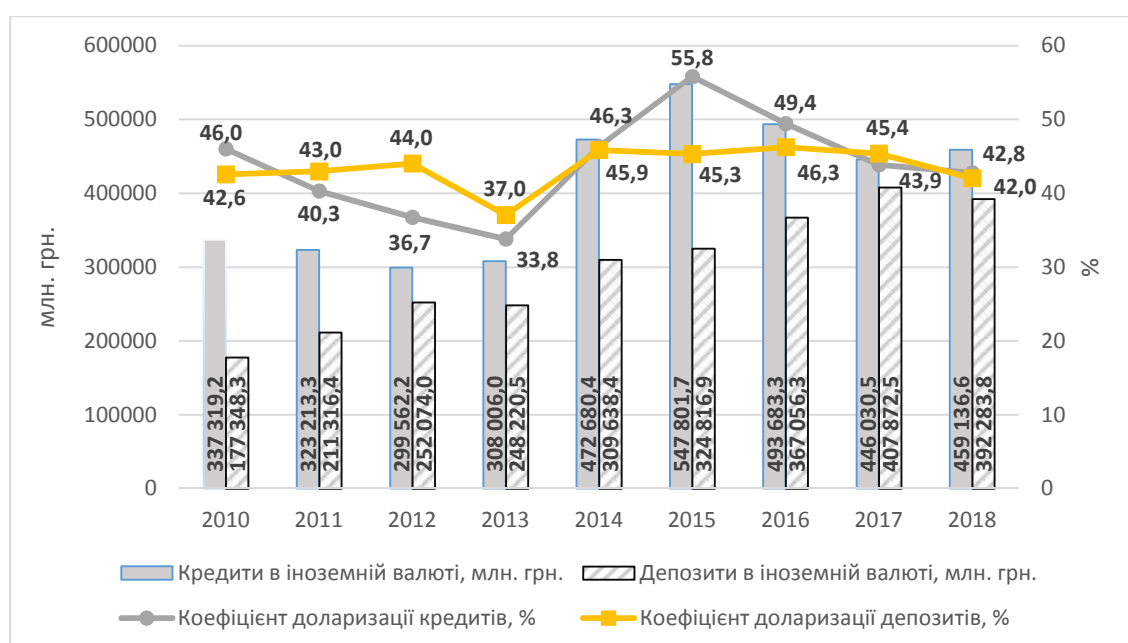

Рис. 2.7. Динаміка доларизації кредитів і депозитів банків України

у 2010-2018 роках

Примітка. Розраховано автором за даними Національного банку України

Доларизація кредитного та депозитного портфеля в умовах постійних загроз девальвації національної валюти є надто високою і ризикованою для стабільного функціонування банківської системи і, як показує практика, є однією із найголовніших причин банківських криз, адже у випадку ажіотажного вилучення депозитів в іноземній валюті до запитання чи до одного року, банки не мають змоги виплати кошти всім вкладникам за рахунок платежів, які вони отримують від погашення кредитів. На практиці, між депозитами в іноземній валюті до одного року та кредитами в іноземній валюті строком до одного року існують серйозні розриви (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Динаміка кредитів та депозитів в іноземній валюті строком до одного року у 2010-2018 роках

Примітка. Розраховано автором за даними Національного банку України

Рисунок 2.8 показує, що починаючи з 2017 року депозити в іноземній валюті строком до одного року перевищують кредити з аналогічною строковістю більш ніж в два рази та свідчить про те, що у випадку виникнення нового витка девальвації і зняття депозитів на вимогу чи строком до одного року, банки не зможуть своєчасно відповідати за своїми зобов'язаннями за рахунок коштів отриманих від погашення кредитів, а тому змушені будуть залучати кошти з

валютного ринку чим посилять тиск на курс гривні.

Здійснивши аналіз макроекономічних, військово-політичних та структурних причин виникнення банківських криз перейдемо до аналізу причин пов'язаних з неефективністю грошово-кредитної політики Національного банку України, які стали основними для кризи не лише в банківській системі, але і в економіці країни в цілому.

Група причин банківської кризи 2014-2017 років пов'язаних з неефективністю грошово-кредитної політики має три напрямки:

1) неефективність валютної політики, пов'язана із передчасною відмовою від фіксованого валютного курсу та впровадженням інфляційного таргетування, що стало основою для розвитку спекулятивних операцій комерційних банків на міжбанківському валютному ринку, а також основною причиною ажіотажного попиту населення на іноземну валюту. Неконтрольована девальвація гривні в кінцевому підсумку призвела як до відтоку банківських вкладів, так і до зростання проблемних кредитів, що стали основою збитковості банківських установ і причиною виведення їх з ринку;

2) неефективна політика рефінансування, яка виражена у відсутності виваженого контролю за цільовим використанням коштів рефінансування та відсутністю адекватних штрафних санкцій за використання коштів рефінансування для спекуляцій на валютному ринку;

3) неефективна процентна політика Національного банку України, яка з одного боку призвела до надмірного зростання вартості кредитів рефінансування, а з іншого – до надмірного нагромадження банківської ліквідності на депозитних сертифікатах в НБУ, що в свою чергу призвело до «звуження» міжбанківського ринку та фактичного кредитування реального сектору економіки.

Наслідки впливу грошово-кредитної політики на макроекономічну динаміку та розвиток банківської системи України наведемо в таблиці 2.3.

Дані таблиці 2.3 свідчать, що динаміка валютного курсу визначає динаміку інфляції через зростання цін на імпортні товари виражені в гривні. Девальвація національної валюти вкрай негативно позначилася на динаміці середньої заробітної

плати вираженої в доларах, яка відображає суттєве зниження купівельної спроможності українців і їх добробуту. Негативний вплив девальвація має динаміку проблемних кредитів виходячи з високих коефіцієнтів доларизації кредитного портфеля, а зростання проблемних кредитів призвело до збільшення резервів за активними операціями, що, відповідно, зменшило прибутковість банківських установ. Підвищення ставок за активними і пасивними операціями Національного банку України з одного боку призвело до неможливості малих банків залучити кошти рефінансування, а з іншого боку, дало можливість великим банкам отримати вигідний напрямок розміщення активів у безризикові і високодохідні депозитні сертифікати НБУ на протиположності кредитуванню реального сектору економіки.

Таблиця 2.3

Основні показники грошово-кредитної політики, макроекономічної динаміки та розвитку банківської системи України у 2012-2018 роках

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Динаміка індикаторів ефективності грошово-кредитної політики							
Валютний курс грн./дол. США	8,0	8,0	15,8	24,3	26,2	27,5	27,2
Середньозважена процентна ставка за кредитами рефінансування, %	8,1	7,2	15,6	25,2	17,4	15,9	19,0
Середньозважена процентна ставка за депозитними сертифікатами, %	2,7	2,0	8,2	18,7	13	13,5	15
Обсяг коштів залучених на депозитні сертифікати НБУ, млрд. грн.	22,4	71,6	1472,5	2737,1	3280,2	2666,8	2898,9
Макроекономічна динаміка							
Інфляція	-0,2	0,5	24,9	43,3	12,4	13,7	9,8
Темп зростання ВВП	0,3	0,0	-6,6	-9,8	2,4	2,5	3,3
Середня заробітна плата в доларовому еквіваленті	422,6	452,8	337,5	239,4	247,1	319,0	319,0
Показники розвитку банківської системи							
Обсяг операцій на міжбанківському валютному ринку	261,3	301,4	157,4	66,4	62,4	66,4	71,1
Проблемні кредити	72,5	70,2	135,9	213,3	341,2	500,3	535,8
Резерви за активними операціями банків	141,3	131,3	204,9	321,3	484,4	511,1	556,4
Фінансовий результат діяльності	4,9	1,4	-53,0	-66,6	-159,4	-26,5	22,3
Кількість банків	176	180	163	117	96	82	77

Примітка. Розраховано автором за даними Національного банку України

Збільшення обсягу проблемних кредитів і зростання збитковості банківських установ в умовах високих процентних ставок за інструментами грошово-кредитної політики стало однією із причин виведення банків з ринку (так званого «очищення» банківської системи), що негативно позначилося на динаміці ВВП, оскільки багато підприємств втратили свої кошти у збанкрутілих банках, а також втратили можливість залучати порівняно дешеві кредити для фінансування свого бізнесу.

Так, внаслідок виведення 96 банків з ринку у 2014-2017 роках вітчизняні підприємства втратили близько 82 млрд. грн. власних коштів, а вітчизняні банки-кореспонденти – близько 85 млрд. грн. Окрім цього, за даними Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на початок 2017 року загальна сума акцептованих вимог кредиторів 73 банків, що ліквідуються, склала 243,84 млрд грн. [57]. Таким чином, вітчизняні банки і підприємства, які були клієнтами виведених банків з ринку, а також власники цих банків втратили більш ніж 400 млрд. грн. внаслідок кризи, не враховуючи втрату інших активів 96 банків, сума яких без врахування коштів юридичних осіб і коштів банків наближається до 300 млрд. грн.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що банківська криза 2014-2017 років виникла внаслідок як об'єктивних, так і суб'єктивних причин пов'язаних з прорахунками у грошово-кредитній і валютній політиці Національного банку України і є наймасштабнішою кризою не тільки за історію незалежності нашої держави, але й в світовій історії локальних банківських криз. Подолання наслідків цієї кризи вимагає консолідації зусиль Національного банку України та Уряду враховуючи структурні особливості вітчизняної банківської системи та економіки, а також кращі зразки світового досвіду в цій сфері.

2.3. Особливості розвитку банківської системи України та антикризового управління в умовах COVID-19

Особливості антикризового управління в умовах пандемії COVID-19, на наш погляд, повинно розглядатися крізь призму вивчення успішного досвіду такого регулювання в період нестабільності. Такий підхід до наукових досліджень і досліджень тенденцій в економіці пропонує німецька історична школа, ідеї якої «новими експертами» лібертаріанського штибу категорично не сприймаються, однак тут доречною є відома метафора: «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього». Тому коротко проаналізуємо динаміку, на наш погляд, ключових макроекономічних індикаторів України на трьох часових проміжках: 2005-2008 (роки економічного піднесення); 2009-2013 (роки фінансово-економічної кризи і посткризового відновлення; 2014-2019 (роки кризи зумовленої внутрішніми дисбалансами, політичною кризою та війною з Російською Федерацією). Числові дані, які відображають динаміку макроекономічних індикаторів наведемо в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Динаміка деяких макроекономічних індикаторів України у 2005-2019 роках

	Кредити всього, млрд. грн.	Приріст, %	Кредити в нац. валюті, млрд. грн.	Приріст, %	Кредит в ін. валюті, млрд. дол.	Приріст, %	ВВП, млрд. дол.	Приріст, %	Кредити/ВВП (розрах в дол.)	Кількість банків	Приріст (одиниць)	Валютний курс (середній)	Приріст (ревальвація, девальвація)	Інфляція	Приріст, %
2005	143,4		81,3		12,1		86,2		32,5	165		5,12		13,5	
2006	245,2		123,8		24,0		107,8		45,1	170		5,05		9,1	
2007	426,9		213,8		42,2		142,7		59,2	175		5,05		12,8	
2008	734,0	411,8	300,2	269,4	82,5	579,5	180,2	109,0	77,4	184	19	5,26	2,7	25,2	86,7
2009	723,3		355,5		47,2		117,2		79,2	182		7,79		15,9	
2010	732,8		395,5		42,5		136,4		67,7	176		7,94		9,4	
2011	801,8		478,6		40,6		165,2		60,9	176		7,97		8	
2012	815,1		515,6		37,5		176,3		57,9	176		7,99		0,6	
2013	910,8	25,9	602,8	69,5	38,5	-18,4	182,0	55,3	62,6	180	-2	7,99	2,6	-0,3	-101,9
2014	1 020,7		548,0		39,8		131,8		65,1	163		11,89		12,1	
2015	981,6		433,8		25,1		90,6		49,6	117		21,84		48,7	
2016	998,7		505,0		19,3		93,3		41,9	96		25,55		13,9	
2017	1 016,7		570,6		16,8		112,2		34,1	82		26,60		14,4	

2018	1 073,1		614,0		16,9		130,8		30,2	77		27,20		10,9	
2019	971,9	-4,8	613,7	12,0	13,9	-65,2	153,8	16,7	24,5	75	-105	25,85	223,4	7,9	-34,7

*Розраховано автором на основі даних Національного банку України [54] та Державного комітету статистики [56]

Однак, перш ніж перейти до аналізу конкретних фактів, зауважимо, що ціллю регулювання банківської діяльності є не тільки забезпечення стабільності і фінансової стійкості банківського сектору, але й забезпечення макроекономічної стабільності, яка досягається через підтримку або стимулювання ділової активності. Зниження ж ділової активності безсумнівно негативно позначається на стабільності банківського сектору через зменшення темпів зростання банківських депозитів, через дострокове їх вилучення, зростання проблемної заборгованості тощо.

Як свідчать дані таблиці 2.5, основою економічного піднесення України у 2005-2008 років (до вересня 2008 року) було зростання банківського кредитування. Так за цей період обсяг банківських кредитів зріс на 411%, а ВВП України на 109% і це лише за 4 роки, причому що в останньому кварталі 2008 року вже спостерігалось зниження ВВП внаслідок кризи. Зростання банківського кредитування і зростання ВВП відбувалося на фоні стабільного курсу гривні (5,05 за дол. США) та інфляції, середнє значення якої у 2005-2007 роках становило 11,8%. При цьому кількість банківських установ за 2005-2008 роки зросла на 19 одиниць. Саме цей приклад повинен бути взятий за основу при переході до інфляційного таргетування у 2014 року, особливо для того, щоб не встановлювати занижену інфляційну ціль виходячи із структурних особливостей національної економіки.

Безумовно в контексті банківського антикризового управління були недоліки, основні з яких пов'язані з м'яким регулюванням валютного кредитування, оскільки великі портфелі валютних кредитів стали драйвером кризи банківського і реального сектору економіки у 2008-2009 роках.

Таким чином на проміжку часу 2005-2008 років в основу економічного зростання було поставлено банківське кредитування і помірно високі темпи

інфляції, які, як не парадоксально звучить, стали стимулом ділової активності.

Інший часовий проміжок 2009-2013 років свідчить про спрямування грошово-кредитного регулювання на зниження інфляційних тенденцій зумовлених кризою шляхом досягнення валютної стабільності. При цьому валютна стабільність була досягнута не за рахунок тотального обмеження вільної ліквідності банків, а за рахунок валютної політики, адже приріст банківського кредитування відбувався і, виходячи із посткризових можливостей, за 2009-2013 роки зріс на 25,9%, а ВВП – на 55,3%. Тобто можна зробити висновок про те, що економіка перейшла із стану кризи і рецесії у стан повзучого зростання.

Основним недоліком грошово-кредитного регулювання, на наш погляд, було те, що було допущено дефляційні тенденції в економіці, наслідком чого стало зниження ділової активності. Тобто Національний банк України недостатньо приділяв уваги цільовому рефінансуванню комерційних банків, як це відбувалося у розвинутих країнах світу, де майже 10 років відбувалося кількісне пом'якшення.

Антикризове управління банківською діяльністю на проміжку часу 2014-2019 років було засноване на фрагментарному світовому досвіді інфляційного таргетування, який передбачав лише імпорт монетарних ідей (які дійсно були успішними в Новій Зеландії, Канаді, ЄС), однак імпорт ідей реформування законів, судової системи, відповідальності і співвідповіддальності було залишено поза увагою. Тому жорстке обмеження одного із основних драйверів економічного зростання України – банківської ліквідності і банківських кредитів, а також валютних інтервенцій НБУ, фактично зруйнувало основу для успішного подолання наслідків кризи 2014-2017 років та кризи пов'язаної з COVID-19.

Як свідчать дані таблиці 2.5 за 6 останніх років обсяги банківського кредитування не зросли навіть на 1%, а навпаки зменшилися на 4,8%, ВВП зріс тільки на 16,5%, кількість банків зменшилася на 105 одиниць, гривня девальвувала на 225%, а інфляція знизилася на 34%. При цьому жодного разу протягом 6 останніх років не було досягнуто інфляційної цілі.

З посиленням негативних наслідків пандемії COVID-19 для українського бізнесу вітчизняні банки не отримали від НБУ чи Уряду належного антикризового

фіскально-монетарного пакету спрямованого на активізацію кредитування бізнесу, як це успішно впроваджувалося в розвинутих країнах світу. Більше того НБУ не пом'якшив нормативні вимоги щодо оцінки кредитоспроможності позичальників, які були затверджені у 2016 році залишивши в силі вимоги щодо розрахунку показника PD – імовірність дефолту боржника/контрагента, значення якого зважаючи на зовнішню політичну, військову та економічну загрозу з боку Росії апріорі буде високим. Пандемія COVID-19 є форс-мажорним випадком, у разі виникнення якого було б доцільно переглянути існуючі вимоги щодо оцінки кредитоспроможності позичальника з метою активізації кредитування нефінансових корпорацій.

Аналізуючи динаміку банківського кредитування нефінансових корпорацій у (рис. 2.9) відмітимо зниження обсягу наданих кредитів у 2020 році порівняно з 2019 роком на 4% в національній валюті та на 5,2% в іноземній валюті, що є негативним явищем для розвитку вітчизняних підприємств, адже в структурі капітальних інвестицій підприємств банківські кредити займають лише 4,8%.

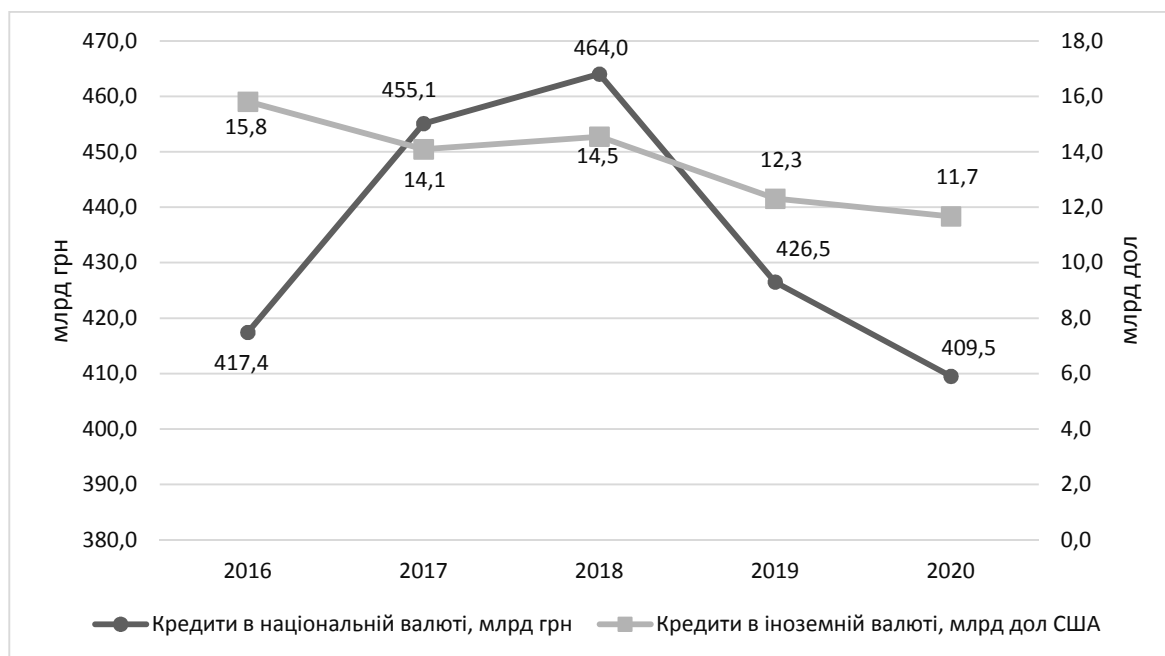

Рис. 2.9. Динаміка банківського кредитування нефінансових корпорацій в Україні в розрізі валют у 2016-2020 роках

Примітка. Розраховано автором за даними Національного банку України [54]

Певні позитивні аспекти розвитку кредитування нефінансових корпорацій в умовах пандемії COVID-19 можна побачити в державній цільовій програмі «Доступні кредити 5-7-9» від початку функціонування якої банки видали 19 453 кредитів на загальну суму 51,3 млрд грн. Із загальної суми 19,659 млрд грн - були видані в якості рефінансування попередньо отриманих кредитів, 6,385 млрд грн – підприємці отримали на інвестиційні цілі, 25,320 млрд грн – у якості антикризових кредитів.

Не зважаючи на функціонування зазначеної вище державної цільової програми щодо стимулювання кредитування малого і середнього бізнесу банківській системі України не вдалося досягнути позитивних темпів зростання кредитування нефінансових корпорацій. Це пов'язано з тим, що для отримання кредитів за програмою «5-7-9» необхідно виконати всі вимоги НБУ щодо оцінки кредитоспроможності, однак такі вимоги в умовах пандемії є надто завищеними, що гальмує темпи зростання кредитів за цією програмою. Обсяг наданих кредитів за програмою «5-7-9» складає лише 7% від загального обсягу кредитів, наданих банками України нефінансовим корпораціям, що, на наш погляд, для стимулювання економічного відновлення і зростання в умовах пандемії є недостатнім.

Відсутність банківського кредитування разом із обмеженістю державного бюджету актуалізує питання докорінної трансформації регулювання банківської діяльності в умовах пандемії COVID-19. Таке регулювання повинно бути спрямованим на стимулювання банківського кредитування через зменшення залишків коштів на депозитних сертифікатах НБУ, а також через надання цільових кредитів рефінансування під ставку нижчу за облікову, посилення відповідальності банків за спекулятивні операції на валютному ринку, відмову від жорсткого інфляційного таргетування.

Певним чином НБУ почав пом'якшувати умови банківського кредитування в Україні знизивши облікову ставку до 6%, ефект цих дій можна побачити на рисунку (рис. 2.10).

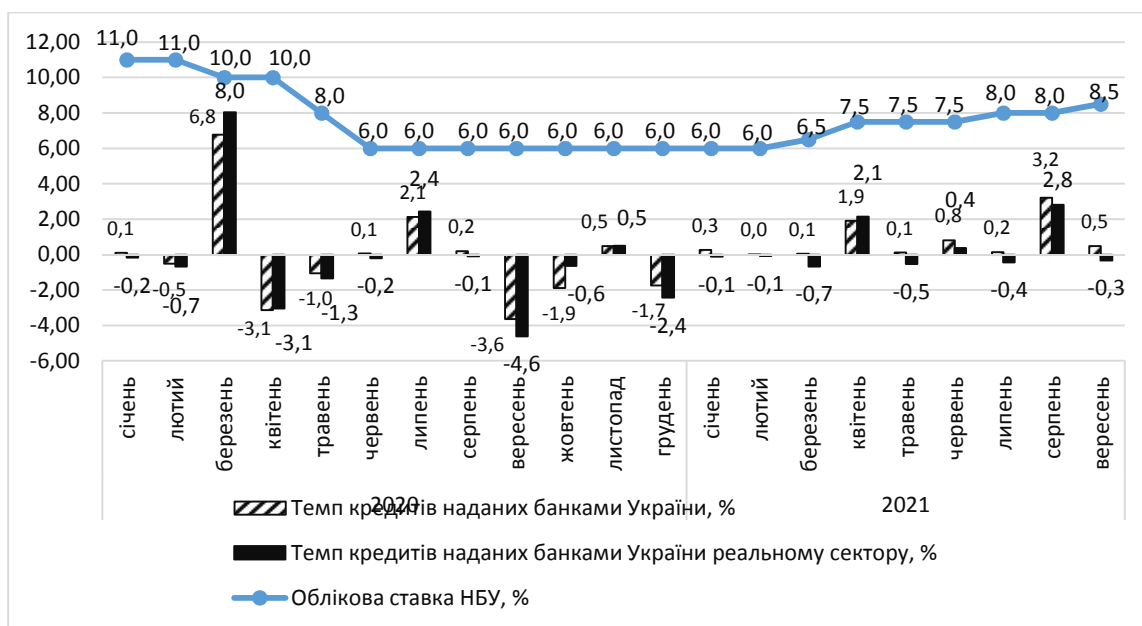

Рис. 2.10. Динаміка облікової ставки та банківського кредитування в 2020 році*

*Розраховано автором за даними Національного банку України [54]

Як бачимо з рисунку 2.10 позитивного ефекту від зниження облікової ставки Національного банку України для збільшення банківського кредитування немає, адже за цей період банківське кредитування в цілому знизилося на 1,3%, а кредитування реального сектору на 0,8%. Тобто фактично відбувається застій кредитування і відсутність драйверів щодо стимулювання такого кредитування.

Зауважимо, що гальмування економічного розвитку через обмеження кредитування шляхом акумуляції коштів банків на депозитних сертифікатах НБУ через встановлення високих відсоткових ставок (рис. 2.11) в майбутньому призведе до відтоку депозитів з банків і, як наслідок, до банківської кризи.

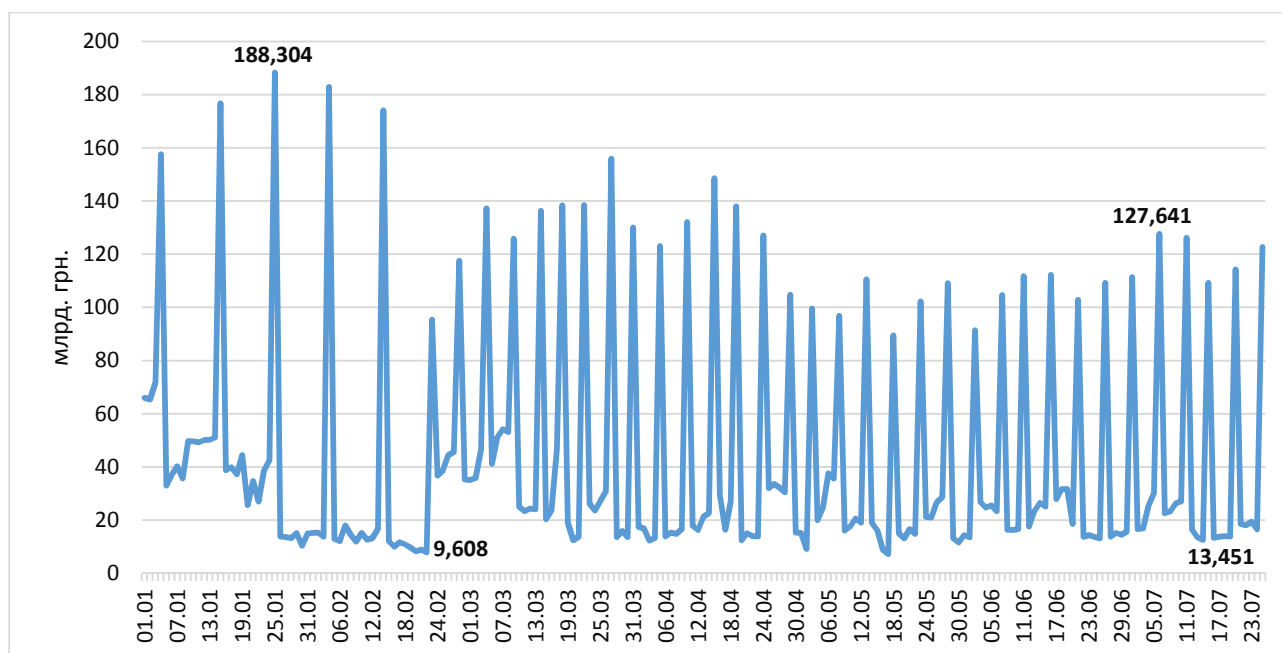

Рис. 2.11 Динаміка щоденних залишків коштів банків на депозитних сертифікатах НБУ у 2020 році

*Розраховано автором за даними Національного банку України [Ошибка! Источник ссылки не найден.Помилка! Джерело посилання не знайдено.]

Рисунок 2.11 показує, що щоденні обсяги коштів банків розміщених на депозитних сертифікатах в НБУ коливаються в межах 9-180 млрд. грн. на день. Якщо провести розрахунок сальдо руху коштів на депозитних сертифікатах, тобто загальний оборот за місяць, то такі суми становитимуть трильйони гривень. Саме ці кошти можна використати для кредитування реального сектору економіки.

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене зауважимо, що Національний банк України в період пандемії COVID-19 окрім зниження на нетривалий термін облікової ставки фактично не здійснював антикризового управління банківською діяльністю, адже, в зв'язку з тим, що вісім років основним каналом прибутковості вітчизняних банків є розміщення коштів на депозитних сертифікатах НБУ, ОВДП та кредитування домашніх господарств шляхом випуску кредитних карток, реальна відсоткова ставка за якими становить 44-56%. Зважаючи на високі показники прибутковості банківської системи України (39 млрд. грн. за підсумками р), можемо зробити висновок, що в Україні немає банківської кризи. Однак, з огляду на виконання функцій банківською системою, можемо стверджувати, що в

нашій державі існує банківська криза, яка полягає у невиконанні банківською системою функції посередництва в кредиті в сфері кредитування реального сектору економіки. Такий стан речей потребує переформатування антикризового управління банківською діяльністю з урахуванням міжнародного досвіду.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Становлення банківської системи України відбувалося досить швидкими темпами не маючи, при цьому, ефективного фундаменту і досвіду банківської діяльності в ринкових умовах господарювання. В зв'язку з відсутністю банківського права в Україні, платіжна криза та гіперінфляція на початку незалежності зародилися ті дисбаланси банківської системи, які виступають одними із причин банківських криз до сьогоднішнього дня. До таких дисбалансів варто віднести: функціонування «кишенькових» банків та інсайдерське кредитування, низький рівень довіри до національної валюти, короткострокова ресурсна база, доларизація кредитного і депозитного портфеля банків, а також відсутність системності та передбачуваності грошово-кредитної політики.

Перелічені дисбаланси доповнені залежністю банківської системи від зовнішнього ринку, деіндустріалізацією економіки, прорахунками в грошово-кредитній політиці були визначальними причинами банківських криз в Україні у 2008-2009 та 2014-2017 роках.

Ще однією з найголовніших причин банківських криз є надмірне впровадження рекомендацій Міжнародного валютного фонду в практику грошово-кредитної політики, що призводить до часткової втрати її суверенітету та поглиблення кризи у зв'язку із нерозумінням або неврахуванням національних особливостей розвитку економіки в цілому і банківської системи зокрема. До таких рекомендацій варто віднести запровадження монетарного режиму інфляційного таргетування, що призвело до трикратної девальвації національної валюти, викривлення процентної політики і політики управління ліквідністю банківської системи, а це в свою чергу позначилося на динаміці економічного зростання і добробуті населення України.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЯ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ

3.1. Оцінка зарубіжного досвіду антикризового управління в банківській діяльності

Банківські кризи, в силу специфіки банківської діяльності є частим явищем у світовій економіці, однак системні банківські кризи здебільшого проявляються внаслідок глобальних світових економічних криз. Так, за останні 30 років в світовій економіці відбулося дві масштабні банківські кризи в період Азійсько-Тихоокеанської кризи 1997-1998 років та в період фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, а також певний негативний вплив на розвиток банківських систем має пандемія COVID-19.

Так, зважаючи на масштаби фінансово-економічної кризи 2008-2009 років антикризові заходи в сфері банківської системи були значно ширшими включаючи не тільки стандартні механізми з рекапіталізації банків, зниження відсоткових ставок центральними банками та націоналізації банківських установ, але й нетрадиційні інструменти грошово-кредитної політики спрямовані на прямий викуп проблемних активів і впровадження програм кількісного пом'якшення. Тому, враховуючи масштаби кризи та інноваційність антикризової політики розвинутих країн світу зупинимося на аналізі досвіду антикризової політики в сфері подолання банківської кризи 2008-2009 років.

Початком банківської кризи 2008-2009 років вважається серпень 2007 р., коли потужні інвестиційні банки США почали оприлюднювати величезні збитки інвестицій в іпотечні цінні папери. Однак у той період криза не здавалася глобальною, оскільки її перебіг переважно не викликав шоку й паніки на світових фінансових ринках, а відтак було важко оцінити її справжній масштаб. Обсяг американського іпотечного боргу за підсумками 2007 р. становив близько 13 трлн. дол., що дорівнював річному ВВП країни, тоді як щоденний обсяг операцій на світовому валютному ринку – майже 2 трлн. дол. За оцінками українського

економіста А. Гальчинського, лише 5-7 % їх загальної суми пов'язані з реальною економікою, решта – спекулятивні трансакції. Останнім часом їх потоки зростали на 15-20 % щороку, а банки дедалі більше стали перетворюватися на інститути обслуговування таких спекулятивних потоків. У структурі «глобальної ліквідності» комерційних банків частка «сильних» грошей, які створюються безпосередньо центральними банками, становила лише 1 %, а решта – так звані «near money» (майже гроші). Отже, витoki кризи слід шукати у пропорціях, які характеризують сформовану в останні десятиліття структуру грошей та співвідношення повноцінних та неповноцінних грошей (квазі грошей) [19].

У 2008 р. стало остаточно зрозуміло, що банківська складова фінансової кризи, що розпочалася, переростає у самостійну банківську кризу. Про це свідчили три основних події, які також відбулися у США:

- перша сталася у середині березня 2008 р., коли влада США змушена була виділити 29 млрд дол. на купівлю банком J. P. Morgan великого інвестиційного банку Bear Stearns, який, не витримавши тиску масового викупу дефолтних свопів, став банкрутом;

- друга була пов'язана із загостренням ситуації у середині літа, коли в США виникли проблеми із іпотечними агентствами Fannie Mae I Freddie Mac, що обслуговували найбільший у світі ринок нерухомості. Ці іпотечні гіганти були взяті під пряме державне управління;

- третя була наслідком рішення влади США не рятувати інвестиційний банк Lehman Brothers: 15 вересня було оголошено про його банкрутство. Це викликало шок у фінансових колах цілого світу – криза швидко охопила інший берег Атлантики і глобальні фінансові ринки [46, с. 15].

Зважаючи на те, що банківські системи розвинутих країн світу є основним джерелом інвестиційних ресурсів для економіки, проблеми з ліквідністю системно важливих банків призвели до зниження кредитної підтримки реального сектору, що призвело до уповільнення зростання найбільших економік світу (табл. 3.1) та виникнення кризових явищ в глобальній економіці.

Слід зазначити, що антикризове управління банківською діяльністю країн світу

не була спрямована лише на вирішення проблем банківського сектору, а реалізовувалася в межах комплексних програм подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, що визначило ефективність такого антикризового управління. Основними напрямками антикризового управління країн світу були наступні: підтримка банківської системи, як найбільш вразливої і водночас найважливішої ланки економіки; оптимізація грошово-кредитної політики з метою досягнення цінової і фінансової стабільності; підтримка реального сектору економіки з метою стимулювання виробництва і відновлення зростання ВВП; підтримка населення з метою стимулювання внутрішнього попиту, мінімізації панічних настроїв та ділових очікувань (додаток А).

Таблиця 3.1

**Уповільнення темпів економічного зростання
у світовій економіці, 2007-2009 рр., % [58]**

Країна	Темпи економічного зростання, %			Зниження 2008/2007	Зниження 2009/2008
	2007	2008	2009		
США	102,2	101,1	99,0	- 1,1	- 2,1
Німеччина	102,5	101,3	99,2	- 1,2	- 2,1
Франція	102,2	100,9	99,4	- 1,3	- 1,5
Японія	102,1	99,3	99,7	- 2,8	- 0,6
Великобританія	103,0	100,4	98,7	- 2,6	- 1,9

Для реалізації таких заходів на практиці, вже станом на кінець 2008 р. провідні країни світу використали 9,2 трлн дол. США, а з урахуванням коштів міжнародних фінансових організацій – 9,4 трлн доларів, що становило майже 15,2 % світового ВВП (додаток Б).

У сфері подолання банківських криз одними із основних і найефективніших антикризових заходів розвинених країн світу була підтримка ліквідності банків та інших учасників фінансового ринку, які можна згрупувати в п'ять груп:

Перша група заходів спрямована на рекапіталізацію банківського сектора, запобігання банкрутств шляхом тимчасового одержавлення і внесення грошей у статутні капітали банків, викуп неперспективних боргів, рефінансування іпотечних кредитів.

Програми рекапіталізації передбачені в основному для банків і кредитних

інститутів, в деяких країнах також страхових компаній (США, Франція, Німеччина, Нідерланди), та інших учасників фінансового ринку, наприклад, пенсійних фондів (Німеччина). Як правило, програми рекапіталізації знаходяться під управлінням міністерства фінансів. У Японії відповідальність за програми рекапіталізації несуть спільно Банк Японії і Агентство з фінансових послуг. У деяких країнах були створені спеціальні агентства – Німеччина (SoFFin) і Франція (SPPE).

Багато країн в 2008-2009 рр. здійснили безпрецедентне за масштабами збільшення ліквідності в комерційних банках з метою їх рекапіталізації. Так, уряд Великобританії націоналізував банки Northern Rock і Bradford & Bingley, викупило контрольний пакет акцій Bank of Scotland і Lloyds Banking Group. Німеччина придбала 100 % акцій банку Hypo Real Estate – одного з найбільших кредитно-фінансових інститутів Німеччини, що спеціалізується на операціях з нерухомістю. У США фактично націоналізовані найбільші іпотечні компанії Fannie Mae і Freddie Mac і страхова компанія AIG. Крім того, в рамках Програми з підтримки проблемних активів (TARP) було виділено кошти Citigroup, Bank of America, JP Morgan Chase і деяким іншим банкам [31, с. 22-23].

Деякі держави обмежилися рекапіталізацією фінансового сектора наданням державних гарантій (Австралія, Франція, Італія), інші займалися безпосередньо викупом проблемних боргів. Так, Національний банк Швейцарії придбав неліквідні активи у UBS на 39 млрд. дол. В Іспанії був сформований фонд для викупу якісних банківських активів у розмірі 50 млрд. дол. [42].

Для виходу з банківської кризи 2008-2009 років Південна Корея використовувала свій антикризовий досвід 1997 р. Під час кризи в країнах Південно-Східної Азії уряд Кореї створив компанію з управління активами – Korea Asset Management Corporation (КАМСО), яка скуповувала проблемні борги за вартістю суттєво нижче балансової, що сприяло виникненню приватного ринку проблемних боргів.

В умовах кризи 2008-2009 років КАМСО викупила неперспективні кредити ощадних банків, пов'язані з проектним фінансуванням будівництва нерухомості (близько 889 млн. дол.). Засновано також новий фонд з купівлі найбільш сумнівних

активів обсягом 27,4 млрд. дол. (40 трлн. вон) [50, с. 16].

Друга група заходів з підтримки ліквідності фінансового ринку пов'язана з наданням державних гарантій за зобов'язаннями фінансового сектора, новими боргами і проблемними активами. Підтримка учасників ринку з використанням державних гарантій сприяє відновленню довіри до них з боку інших економічних агентів. В умовах кризи 2008-2009 років державні гарантії використовувалися майже всіма країнами. Наприклад, у Франції був створений фонд урядових гарантій на суму 320 млрд. євро строком на п'ять років. У Німеччині на аналогічні цілі було виділено 420 млрд. євро [33, с. 146].

Третя група заходів спрямована на активізацію міжбанківського ринку. У 2008-2009 рр. спостерігався процес планомірного зниження процентних ставок центральними банками розвинених країн практично до нуля. Лише в Ісландії та Угорщини ставки були підвищені, щоб стримати відтік капіталу і призупинити різке знецінення національних валют з урахуванням колосальної державної та корпоративної заборгованості в іноземній валюті.

З метою активізації міжбанківського ринку було оптимізовано інструменти рефінансування шляхом зниження вимог для отримання кредиту центрального банку та розвитку практики надання незабезпечених кредитів.

Четверта група заходів – збільшення гарантій за вкладами населення. В умовах світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років в ряді держав була істотно підвищена сума гарантій за вкладами фізичних осіб (у Великобританії до 50 тис. фунтів стерлінгів, у Швейцарії до 100 тис. франків), в багатьох країнах – на 100 % (Німеччина, Австрія, Греція, Ірландія, Португалія, Австралія, Гонконг, Тайвань, ОАЕ та ін.)

П'ята група заходів – курсова політика центрального банку. Основна дилема макроекономічної політики в умовах кризи – чи підтримувати курс національної валюти шляхом масштабних інтервенцій і різкого підвищення процентних ставок або допустити його зниження. Різка девальвація при наявності економічного потенціалу може стимулювати відновлення експорту. Однак це, як правило, супроводжується зростанням боргового тягаря, знеціненням заощаджень в

національній валюті, посиленням інфляції і подорожчанням імпорту, що в підсумку призводить до економічних втрат.

Важливою мірою з підтримання валютного курсу і стабільності на фінансовому ринку в кризу є механізм валютних свопів центральних банків. Валютні свопи припускають обмін валютною ліквідністю центральними банками, як правило, на невеликий термін (зазвичай до трьох місяців) в умовах гострої нестачі іноземної валюти. Федеральна резервна система США надає своп-лінії в доларах взамін на національну валюту центральним банкам Англії, Швейцарії, Канади, Кореї, Японії, Мексики та ін., а також на євро ЄЦБ. Так, наприклад, в квітні 2009 р. США уклали своп-угоди з Банком Англії (30 млрд. фунтів стерлінгів), ЄЦБ (80 млрд. євро), Банком Японії (10 трлн. єн), Банком Швейцарії (40 млрд. швейцарських франків) [22, с. 75].

Високої результативності та ефективності вищеписаних заходів вдалося досягнути завдяки розробленню чіткої системи взаємодії державних органів та певного плану дій в тій чи іншій ситуації.

Особливе місце при вивченні зарубіжного досвіду подолання банківських криз варто приділити аналізу антикризових заходів Федеральної резервної системи США та Європейського центрального банку, як провідних центральних банків світу (додаток В).

Підсумовуючи вищесказане можна зробити висновок, що антикризова політика різних країн світу, а зокрема Федеральної резервної системи та Європейського центрального банку ґрунтувалася на чіткій антикризовій стратегії, кожен принцип якої безумовно дотримувався, а майбутні кроки її реалізації в доступній формі доносилися до широкого загалу.

В період пандемії COVID-19 політика центральних банків розвинутих країн світу в основному повторювала досвід антикризового управління банківською системою у період кризи 2008-2009 років, з якої було винесено важливі уроки.

По-перше, у період гострої фази кризи вирішальну роль у збереженні стабільності та ліквідності фінансових ринків, а також запобіганні кредитному стисненню відіграють оперативність і рішучість дій фінансової влади. Готовність

регулятора застосувати всі доступні йому інструменти та чітке сигналізування про наміри докласти максимальних зусиль для протидії фінансовій кризі дозволяють значно скоротити волатильність на фінансовому ринку через вплив на очікування економічних агентів. Наявність стабільно функціонуючої фінансової системи є необхідною умовою ефективності стимулюючої грошової політики, тому заходи повинні вживатися відразу, як виявляться перші ознаки кризи. Усвідомлюючи ці обставини, центральні банки діяли оперативно, не намагаючись зайняти обережну вичікувальну позицію, а чітко демонструючи готовність до масштабних інтервенцій. Усі основні схеми підтримки були запущені вже у першій половині березня 2020 р.

По-друге, надання ліквідності має бути масштабним, адресним та гнучким. Це означає, що центральним банкам необхідно створювати велику кількість спеціалізованих схем надання ліквідності, кожна з яких була орієнтована на відновлення нормального функціонування на певному конкретному сегменті фінансового ринку або на допомогу певному типу фінансових організацій. Доступ до ліквідності повинен надаватися не лише банкам, а й іншим фінансовим інститутам, чия стійкість є критично важливою для стабільності фінансової системи. Центральні банки дуже активно грали роль кредитора останньої інстанції. Операції рефінансування було розширено, а умови надання ліквідності за термінами, якістю застави та категорії позичальника були пом'якшені.

По-третє, викуп активів, зазвичай, надає значний сприятливий вплив на умови кредитування, у ситуації низьких ставок кількісне пом'якшення залишається першим інструментом стимулюючої грошово-кредитної політики. Якщо програму викупу активів включити лише безризикові державні цінних паперів, то результативність цієї політики виявиться недостатньою. Щоб монетарне стимулювання було найефективнішим, центральним банкам слід розширювати перелік викупних паперів з допомогою паперів, емітованих приватним сектором, роблячи це у координації з фіскальною владою, роль якої полягає у наданні гарантій. Керуючись цими міркуваннями, центральні банки розвинутих країн розпочали масштабний викуп цінних паперів різних категорій,

включаючи комерційні папери, корпоративні облігації, цінні папери, забезпечені активами та іпотечними кредитами, і навіть акції.

Подібні схеми надання ліквідності та програми викупу активів були запуснені ЄЦБ, ФРС, Банком Канади, Банком Японії та Банком Англії [86]. Програми кількісного пом'якшення призвели до різкого зростання балансів центральних банків. З початку року до листопада баланс Національного банку Швейцарії зріс на 15%, Банку Японії – на 22%, ЄЦБ – на 47%, Резервного банку Швеції та Банку Англії – на 50%, ФРС та Резервного банку Австралії – на 75%. Особливо сильно зросли баланси Банку Канади та Резервного банку Нової Зеландії – відповідно на 340 та 120%.

Важливим інструментом стимулювання економічної активності було розширене використання заходів таргетованого рефінансування банків, при якому банки отримують за зниженими ставками на тривалий термін кошти від ЦП, приймаючи зобов'язання збільшити кредитування реального сектора та домогосподарств.

Використання таких програм обумовлено недостатньою результативністю заходів кількісного пом'якшення, які хоч і знижують дохідності по широкому колу боргових інструментів, але все ж таки не забезпечують бажаного зростання кредитування кінцевих позичальників. Подібні програми реалізують усі найбільші центральні банки, крім Банку Канади. Банк Англії та Банк Японії запустили схеми рефінансування невдовзі після настання світової фінансової кризи 2008 р., ЄЦБ запустив першу програму даного типу у 2014 р., а ФРС вперше створила таку схему лише у 2020 р.

Необхідно особливо відзначити таку принципову відмінність, яка спостерігалася динаміці грошової пропозиції у 2020 р., коли грошова маса у розвинених країнах швидко збільшувалася. За 2020 р. приріст грошового агрегату М3 у Євросоні досяг 10%, у Японії – 8%, у Канаді та Великій Британії – 11%, у США – 25% [86]. У попередніх кризових епізодах, коли центральні банки проводили політику кількісного пом'якшення, грошова база збільшувалася кратно, але темпи зростання грошової маси залишалися помірними, оскільки за слабкого

попиту розширення балансів монетарної влади не призводило до пропорційного зростання кредитування. 2020 р. у цьому відношенні став нетиповим. Приріст грошової маси насамперед пов'язані з дією стимулюючих урядових заходів, які включають програми цільового рефінансування банків під зобов'язання розширення кредитування та програми допомоги, фінансовані з допомогою бюджету.

Оскільки ці заходи супроводжувалися політикою кількісного пом'якшення, фактично державні витрати на підтримку економіки значною мірою фінансувалися за рахунок емісії центрального банку. В умовах глибокої транснаціональної інтеграції та взаємозалежності фінансових систем та ринків виникає потреба у координованих спільних діях центральних банків для стабілізації глобальних ринків через надання валютної ліквідності. У 2007 р. ФРС було відкрито своп-лінії, які дозволили задовольнити попит із боку фінансових інститутів, що є поза американської фінансової системи, на ліквідність у доларах США. Своп-лінії стали важливим елементом колективної антикризової політики центральних банків. У 2020 р. центральні банки Швеції, Нової Зеландії, Австралії, Данії, Південної Кореї, Бразилії, Мексики, Сінгапуру, Норвегії відновили своп-лінії з ФРС. При цьому ФРС має постійно діючі своп-лінії з центральними банками найбільших розвинених країн (Канада, Великобританія, Японія, а також зона євро та Швейцарія) [84].

Зазначені кроки провідних центральних банків призвели до заспокоєння панічних настроїв, відновлення позитивної динаміки фондових індексів, уповільнення відпливу капіталу з країн, що розвиваються, та зниження девальваційного тиску на валюти цих країн.

Таким чином основні тренди антикризового управління банківської діяльності в умовах COVID-19 повинні бути спрямовані на стимулювання кредитування реального сектору, необмежену підтримку ліквідності банків та контроль за спекулятивними операціями на валютному ринку з метою запобігання виникнення чергової валютної кризи. При цьому зауважимо, що через те, що банківський сектор виконує роль «кровоносної системи»

Антикризова політика провідних центральних банків світу була в першу чергу спрямована на зниження вартості кредитних ресурсів (як для банків, так і для підприємств), насичення фінансового ринку необмеженою ліквідністю для стимулювання кредитування реального сектору і розвитку міжбанківського ринку, викуп проблемних активів в банківських установ з метою «очищення» їх балансів, співпраця центральних банків з урядами в сфері рекапіталізації банків. Всі ці заходи в комплексі дали змогу подолати наслідки банківських криз в розвинутих країнах світу.

3.2. Інструменти антикризового управління в Україні та їх роль у стабільному функціонуванні банківської системи

В науковій літературі у сфері вивчення проблем і механізмів антикризової політики на рівні виділяють два основних поняття: антикризова політика держави і антикризове управління. Так, під антикризовою політикою держави розуміють напрям дій органів державної влади з розробки і реалізації комплексу заходів, спрямованих на передбачення та попередження криз, а у разі їх настання – на мінімізацію негативних ефектів та забезпечення поступового переходу до економічного розвитку [49, с. 31]. Державна антикризова політика реалізується центральними органами влади шляхом розробки, впровадження та коректування законодавчих актів (законів, концепцій, стратегій, доктрин, цільових програм розвитку галузей (промисловості, сільського господарства, паливно-енергетичного комплексу тощо) та регіональних програм) для регулювання відносин у соціально-економічній, політичній, екологічній та інших сферах.

Антикризове управління являє собою систему управлінських заходів щодо діагностики, попередження, нейтралізації й подолання кризових явищ [47, с. 53].

Враховуючи значення наведених вище визначень антикризової політики та антикризового управління та аналізуючи дії Національного банку України та інших органів центральної влади спрямованих на подолання кризових явищ в банківській

системі у 2008-2009 та 2014-2017 роках можна зробити висновок, що їхні дії не були ні комплексними, ні системними, а тому їх не можна назвати елементами антикризової політики чи антикризового управління. В доступних нам програмних документах Уряду чи Національного банку України взагалі не згадується поняття антикризова політика чи антикризове управління, також в державі не має конкретного документа «Стратегія антикризової політики», або подібних до нього. Однак з метою подолання кризових явищ в банківській системі 2008-2009 та 2014-2017 років Національним банком України та Урядом використовувалися певні антикризові інструменти, однак вони не мали системності, послідовності, виваженості та не сприяли швидкому подоланню наслідків кризи.

Разом з тим, з метою визначення рівня ефективності антикризових інструментів в Україні ті заходи, які здійснювалися Національним банком та Урядом в контексті подолання банківських криз формально можна об'єднати в антикризову політику нашої держави.

Аналізуючи антикризові заходи Національного банку України та Уряду під час банківських криз 2008-2009 та 2014-2017 років можна виокремити три групи інструментів антикризового управління:

1) нормативно-правові, суть яких полягає у прийнятті та реалізації нормативно правових актів з метою зміни правових основ функціонування банківської системи спрямованих на підвищення її фінансової стійкості, рекапіталізації та реструктуризації;

2) інструменти Національного банку України. Антикризові інструменти Національного банку України варто розділити на дві групи: адміністративні (стосуються нормативних обмежень банківської діяльності) та ринкові (передбачають зміну ключових процентних ставок, надання кредитів рефінансування та використання інших механізмів управління банківською ліквідністю);

3) інструменти Уряду, які в основному стосуються рекапіталізації і націоналізації проблемних банків, а також управління діяльністю державних банків;

4) інструменти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, які стосуються

механізмів оздоровлення банківських установ.

Нормативно-правові інструменти антикризового управління банківською діяльністю в Україні активно використовувалися в період фінансово-економічної кризи 2008-2009 років і, на наш погляд, відзначалися вищим рівнем ефективності, ніж аналогічні інструменти у 2014-2017 роках. Ефективність нормативно-правових інструментів у 2008-2009 році, не зважаючи на певні політичні конфлікти, визначається консолідацією антикризових намірів як Національного банку України, так і Кабінету Міністрів України. Так, одним із перших нормативно-правових актів, який був прийнятий у 31 жовтня 2008 році (через місяць від початку прояву перших наслідків світової фінансово-економічної кризи та проблем з АТ «Промінвестбанк») був Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України». Даний Закон, по суті, був програмним стратегічним документом антикризової політики, який регламентував антикризові заходи НБУ та Уряду, а також визначав напрямки їх співпраці. Зокрема Закон визначав правові засади створення стабілізаційного фонду за рахунок понадпланових надходжень від приватизації держмайна в 2008 році й надходжень від приватизації в повному обсязі в 2009 році, а також за рахунок цільового розміщення державних цінних паперів, для підтримки банків і бізнесу. Кошти Фонду повинні бути спрямовані на надання кредитів для погашення кредитів, отриманих банками й підприємствами в іноземних кредиторів до 15 вересня, на кредитування або спільне фінансування інфраструктурних, інвестиційних і інноваційних проектів загальнодержавного значення на строк до 10 років, на здешевлення кредитування проектів, що впливають на підвищення зайнятості населення. Закон також визначав спеціальний порядок заходів НБУ щодо рекапіталізації банків та їх фінансового оздоровлення, порядок збільшення статутного капіталу державних банків та напрямки участі Уряду у рекапіталізації комерційних банків. Слід зазначити, що жодного подібного законодавчого акту в умовах кризи 2014-2017 років не було прийнято.

Окрім згаданого закону слід виокремити Постанову Правління НБУ «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» №319 від 11.10.2008 р., якою на півроку

було запроваджено мораторій на дострокове розірвання депозитних договорів та введено обмеження на розширення кредитування. Хоча дана постанова, на думку експертів, була прийнята дещо із запізненням, адже на час її прийняття з банків було достроково вилучено 71 млрд. грн. [55], однак вона дозволила зберегти майже всі банки від втрати ліквідності і банкрутства.

Не менш важливим нормативно-правовим актом була спільна постанова Уряду та НБУ «Про порядок рефінансування банків в період фінансово-економічної кризи» [68], згідно якої НБУ зобов'язувався погоджувати рішення про рефінансування банків у вигляді стабілізаційних кредитів і кредитів для підтримки ліквідності банківських установ з уповноваженим представником Кабінету Міністрів.

Не зважаючи на деякі запізнення з прийняттям тих чи інших нормативно-правових актів щодо подолання наслідків фінансово-економічної кризи 2008-2009 років в банківському секторі все ж таки вони стали основою для забезпечення стабільного функціонування банківської системи України вже починаючи з другого півріччя 2009 року.

Щодо нормативно-правових актів та програмних документів антикризової політики у 2014-2017 роках, то необхідність прийняття і змістовне наповнення законодавчих актів узгоджувалася з Міжнародним валютним фондом в рамках меморандумів про співпрацю. Таке узгодження і виконання вимог МВФ не дозволило забезпечити ефективну антикризову політику в Україні, адже більшість рекомендацій і вимог не враховували історичні особливості розвитку не лише банківської системи, але й всієї економіки, а також не було зроблено попередньої оцінки впливу таких рекомендацій на функціонування вітчизняних банків.

Так, в рамках меморандуму з МВФ на початку липня 2014 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи» [63], розроблений за ініціативою Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Цей закон зокрема передбачав особливості виведення з ринку за участю держави (в особі Міністерства

фінансів України або державного банку) неплатоспроможних банків, які відповідали встановленим критеріям. Цим же Законом серед іншого було збільшено мінімальний розмір статутного капіталу новостворюваних банків до 500 млн. грн. та передбачено запровадження.

Особливе місце в системі антикризових нормативно-правових актів Національного банку України в період кризи 2014-2017 років займає Постанова Правління НБУ «Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 роки» №541 від 18.08.2015 р., яка офіційно затверджує запровадження монетарного режиму таргетування інфляції в Україні визначаючи його цільові орієнтири [67].

Окрім цього, слід відмітити й такий програмний документ Національного банку України, як «Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року», основні заходи якої були спрямовані на, так зване, «очищення» банківської системи.

Поряд з переліченими вище законами та постановами НБУ було прийнято велику кількість нормативно-правових актів, однак саме Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи» та Постанова Правління НБУ «Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 роки» стали правовою основою антикризової політики в 2014-2017 роках.

Як показує досвід останніх 5 років, в згаданих нормативно-правових актах закладено основи завідомо неправильної антикризової політики, яка ґрунтується на монетарному режимі інфляційного таргетування в умовах коли в Україні зростання цін на початку кризи не було інфляцією попиту, а відображало інфляцію витрат, яка не могла бути подолана класичними інструментами охолодження попиту. Така ситуація вимагала грошово-кредитної політики спрямованої на боротьбу із стагфляцією: з одного боку, застосування заходів щодо зниження інфляції, а з іншого – створення умов для стимулювання економічного зростання.

Механізм інфляційного таргетування визначив в Україні набір антикризових інструментів Центрального банку. Так в сфері адміністративних інструментів НБУ активно використовував валютні обмеження, які стосувалися введення коефіцієнтів

примусового продажу валютної виручки експортерами на внутрішньому валютному ринку, введення режиму паспортного контролю при обміні іноземної валюти населенням в банках України, а також встановлення лімітів на купівлю іноземної валюти населенням в касах банків в еквіваленті трьох тисяч гривень на одну особу. Слід зазначити, що специфіка адміністративних антикризових заходів полягає у короткостроковому ефекті для банківської системи та національної економіки, затягування використання валютних обмежень більше ніж на два роки призвело до розміщення валютної виручки на рахунках закордонних банків, а населення в переважній більшості переорієнтувалося на чорний валютний ринок. Таким чином ефективність адміністративних інструментів антикризової політики НБУ була вкрай низькою і сприяла порушенню стабільності банківської системи у зв'язку із вилученням коштів з банків з метою розміщення їх в іноземну валюту шляхом її купівлі на чорному ринку.

Щодо ринкових антикризових інструментів грошово-кредитної політики, то за своїм спрямуванням вони є подібними як в період кризи 2008-2009 років, так і в період кризи 2014-2017 років. Так основним ринковим антикризовим інструментом Національного банку України виступало рефінансування комерційних банків, яке не залежно від кризи мало одні і ті ж самі недоліки:

1) відсутність прозорого механізму надання кредитів рефінансування комерційних банкам і чітких критеріїв відбору банків, які мають право отримувати кредити рефінансування;

2) відсутність ефективного контролю за цільовим використанням коштів кредитів рефінансування, що призвело до зростання спекулятивних операцій банків на валютному ринку;

3) відсутність можливостей використання банками єдиного пулу забезпечення за кредитами рефінансування, що з одного боку ускладнювало саме отримання кредиту рефінансування, а з іншого – підвищувало ризики НБУ.

Окрім цих трьох недоліків, в період 2014-2017 років виник ще один недолік механізму рефінансування – короткостроковий характер кредитів рефінансування з (у 2014-2015 роках 95,5 млрд. грн. було надано за інструментами «овернайт»),

загалом обсяг рефінансування за два роки 223 млрд. грн.), які ставали інструментами спекуляцій, а не інструментами вирішення проблем з ліквідністю і забезпечення стабілізації функціонування банківської системи.

Щодо інструментів процентної політики НБУ, то навідміну від центральних банків розвинутих країн, Національний банк замість зниження процентних ставок з метою стимулювання кредитування економіки, навпаки підвищував процентні ставки з метою обмеження зростання грошової маси, як однієї із головних загроз продовження девальваційних тенденцій в країні.

Відсутність нетрадиційних антикризових інструментів грошово-кредитної політики на зразок розвинутих країн світу, які б передбачали прямий викуп проблемних активів банківських установ стало однією із причин виведення 96 банків з ринку, що негативно позначилося на динаміці функціонування міжбанківського кредитного ринку, кредитування реального сектору економіки та обернулося значними втратами для підприємств-вкладників виведених банків. Окрім цього, зменшення кількості банків сформувало приховані проблеми розвитку банківської системи в найближчі декілька років – монополізація та олігополізація ринку банківських послуг, що у випадку чергового прояву кризових явищ в національній економіці може призвести до катастрофічних наслідків для вітчизняної банківської системи.

Інструменти антикризової політики з боку Кабінету Міністрів України були активно задіяні під час обох останніх банківських криз і стосувалися рекапіталізації і націоналізації таких банків як Родовід Банк, Банк Київ та Укргазбанк (в період кризи 2008-2009 років) та Приватбанк (в період кризи 2014-2017 років). Націоналізація зазначених банків в період криз дозволила стабілізувати ділові очікування суб'єктів економіки, подолати паніку на фінансових ринках, а також зберегти кошти вкладників і, разом з тим, їхню довіру до банківської системи.

Нова роль у сфері антикризової політики була відведена Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [57], на який відповідно до нового закону було покладено функції проведення фінансового оздоровлення банків та введення тимчасової адміністрації. Ефективність роботи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в

сфері введення тимчасових адміністрацій є вкрай низькою, адже із 96 банків, які визначені Фондом як неплатоспроможні лише один (Астра-банк) банк був проданий інвесторам, а Приватбанк націоналізований Урядом. Жодного банку, в який було введено тимчасову адміністрацію не було оздоровлено, натомість всі вони ліквідовані або перебувають на стадії ліквідації.

Слід зазначити, що на відміну від 2014-2017 років, результат роботи тимчасових адміністрацій, які працювали в період кризи 2008-2009 року був значно кращим, адже було оздоровлено ВАТ КБ «Надра», ЗАТ «Промінвестбанк», АКБ «Національний кредит», АКБ «Київ», ТОВ «Західінкомбанк», ВАТ «Укргазбанк».

Що ж стосується реакції Національного банку України на наслідки пандемії COVID-19, то як вже зазначалося в другому розділі, вони виражалися у зниженні облікової ставки, що, фактично не мало впливу на динаміку кредитування. Зауважимо, що антикризове управління банківською діяльністю спрямовано не тільки на мікроекономічний рівень, тобто конкретні комерційні банки, а на всю банківську систему і всю економіку, а отже Національному банку України варто було б більш активніше застосовувати механізм рефінансування, спрощувати нормативи розрахунку кредитних ризиків з метою стимулювання кредитування реального сектору економіки, адже в умовах пандемії COVID-19 Україна отримала шанс оперативно провести імпортозаміщення та розвивати внутрішнього виробника. Однак інертність Національного банку України та дотримання рекомендацій зовнішніх партнерів не дало змоги реалізувати створені можливості.

Таким чином підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок про низький рівень ефективності інструментів антикризової політики в контексті їх впливу на стабільність банківської системи. Причинами низької ефективності інструментів антикризової політики є відсутність стратегії антикризової політики, ситуативний та непослідовний характер використання інструментів та прийняття рішень, а також низький рівень узгодженості дій Національного банку України та Кабінету Міністрів України в контексті запровадження антикризових заходів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Досвід антикризової політики країн світу в контексті подолання банківських криз спричинених світовими фінансово-економічними кризами 1997-1998 та 2008-2009 років свідчить про те, що ефективність антикризових заходів залежить від наступних критеріїв: консолідація зусиль центрального банку, уряду та законодавчих органів влади; своєчасність прийняття рішень; наявність антикризових стратегій (наприклад, План Полсона); використання нетрадиційних інструментів грошово-кредитної політики; рекапіталізація банків за рахунок держави; використання державних гарантій за кредитами; використання програм стимулювання розвитку реального сектору; створення спеціальних інституцій з викупі та управління проблемними активами банківської системи.

Більшість з наведених критеріїв під час подолання наслідків банківських криз в Україні не було використано взагалі, а ті антикризові інструменти, які були застосовані можна розділити на чотири групи: нормативно-правові, інструменти НБУ, інструменти Уряду та інструменти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Ефективність таких інструментів була досить низькою, оскільки їх використання часто було несвоєчасним і не системним. В частині антикризових інструментів НБУ не було належного контролю за використання коштів рефінансування, процентна політика не відповідала як реальному стану справ в банківській системі, так і потребам національної економіки, а її спрямованість відбувалася в строгій відповідності з рекомендаціями МВФ. Щодо антикризових інструментів Уряду, то рекапіталізація і націоналізація банків в період кризи 2008-2009 років була одним із факторів стабілізації банківської системи, однак в період кризи 2014-2017 років не було жодної спроби створення ефективних механізмів зменшення обсягів проблемних активів, як це було неодноразово використано в розвинутих країнах світу. Діяльність Фонду гарантування вкладів фізичних осіб також не сприяла стабілізації банківської системи в 2014-2017 роках, адже результатом роботи тимчасових адміністрацій було виведення всіх банків з ринку, а не оздоровлення хоча б невеликої частини з них. Що ж стосується продажу виведених банків з ринку інвесторам, то з 96 банків було продано лише один –

Астра-банк.

ВИСНОВКИ

1. Дослідження проблематики кризових явищ в банківських системах дало змогу визначити сутність понять криза банку і криза банківської системи. Більшість науковців під кризою в банку розуміють об'єктивний багатостадійний процес, який може виникати упродовж всієї діяльності банку під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, характеризується втратою платоспроможності, зниженням фінансової стійкості та порушенням фінансової безпеки банку. Під кризою банківської системи розуміють об'єктивний багатостадійний процес, що виявляється у нездатності банківської системи виконувати свої основні функції з акумуляції та мобілізації фінансових ресурсів, надання кредитів, проведення розрахунків і платежів в економіці країни, що може призвести до дестабілізації фінансового ринку. Запропоновані визначення враховують всі аспекти банківської діяльності та дозволяють виявити причини виникнення кризових явищ з метою розробки й впровадження ефективних антикризових заходів на мікро-, так і на макрорівнях в Україні.

2. Причини виникнення кризових явищ в банківській системі України тісно пов'язані з особливостями і основними етапами становлення вітчизняної банківської системи, яке відбувалося досить швидкими темпами не маючи, при цьому, ефективного фундаменту і досвіду банківської діяльності в ринкових умовах господарювання. В зв'язку з відсутністю банківського права в Україні, платіжною кризою та гіперінфляцією на початку незалежності зародилися ті дисбаланси банківської системи, які виступають одними із причин банківських криз до сьогодення, а саме: функціонування «кишенькових» банків та інсайдерське кредитування, низький рівень довіри до національної валюти, короткострокова ресурсна база, доларизація кредитного і депозитного портфеля банків, а також відсутність системності та передбачуваності грошово-кредитної політики. Перелічені дисбаланси доповнені залежністю банківської системи від зовнішнього ринку, деіндустріалізацією економіки, прорахунками в грошово-кредитній політиці були визначальними причинами банківських криз в Україні у 2008-2009 та 2014-2017 роках, а також мають місце в умовах пандемії COVID-19.

3. Ще однією з найголовніших причин банківських криз є надмірне впровадження рекомендацій Міжнародного валютного фонду в практику грошово-кредитної політики, що призводить до часткової втрати її суверенітету та поглиблення кризи у зв'язку із нерозумінням або неврахуванням національних особливостей розвитку економіки в цілому і банківської системи зокрема. До таких рекомендацій варто віднести запровадження монетарного режиму інфляційного таргетування, що призвело до трикратної девальвації національної валюти, викривлення процентної політики і політики управління ліквідністю банківської системи, а це в свою чергу позначилося на динаміці економічного зростання і добробуті населення України.

4. Ефективність боротьби з наслідками кризових явищ залежить від ефективного антикризового управління, під яким розуміють набір заходів держави, центрального банку та комерційних банків щодо подолання або мінімізації негативних наслідків банківської або фінансово-економічної кризи. До таких заходів відносять: 1) державну підтримку, в результаті якої допомога банку може здійснюватися у формі прямих вливань капіталу, кредитів, що надаються державою проблемному банку, купівлі активів проблемного банку компаніями з управління активами, що створюються спеціально з цією метою, або іншими організаціями, чії збитки відшкодовуються державою; 2) використання державних гарантій за вкладками. Цей захід дозволяє зупинити масовий характер вилучення грошових коштів з банків. 3) злиття та поглинання з метою збереження працюючих активів та банківських клієнтів; 4) об'єднання з іноземними банками з метою розв'язання кризових ситуацій в банку; 5) управління проблемними активами банків та реструктуризація простроченої заборгованості; 6) створення «Бридж-банку» та санаційного банку з метою викупу хороших активів і продажу поганих активів банківських установ; 7) здійснення фінансового оздоровлення проблемних банків.

5. З метою підвищення ефективності антикризової політики в сфері банківської системи України необхідно використати наступні пропозиції:

1) Розробити і затвердити на міжвідомчому рівні стратегію антикризової політики України. В Стратегії необхідно визначити суть антикризової політики,

головні органи державної влади, які братимуть участь у реалізації антикризової політики їх інструменти та повноваження. Окрім цього необхідно розписати конкретні і зрозумілі для всіх кроки подолання фінансово-економічної кризи, а також основні цифрові маяки, які відображатимуть початок кризи і її закінчення.

2) Розробити напрямки координації дій Національного банку України та Кабінету Міністрів України як в контексті реалізації антикризової політики, так і в контексті реалізації політики держави спрямованої на стимулювання економічного зростання.

3) Оптимізація грошово-кредитної політики. В першу чергу ефективна грошово-кредитна політика повинна ґрунтуватися на глибокій аналітичній оцінці внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на стан грошово-кредитного ринку, банківської системи, економіки та на основні показники грошово-кредитної політики. В цьому контексті Національному банку України доцільно використати досвід Європейського центрального банку щодо використання економічного та монетарного аналізу для вивчення ситуації на фінансових ринках, в національній та міжнародній економіці та передбачення негативних шоків для грошово-кредитного ринку. Грошово-кредитна політика Національного банку України повинна враховувати потреби національної економіки, які виражаються у необхідності стимулювання економічного зростання до 8-10% на рік, а не на рекомендації МВФ, які призводять до стагфляційних криз і повільного економічного зростання за рахунок зовнішніх позик і переказів заробітчан. Таким чином основними цілями грошово-кредитної політики мають стати стабільність національної валюти та зростання ВВП. Стабільність національної валюти є фундаментом для високого рівня рентабельності і прибутковості банківської системи, адже знижуються валютні і кредитні ризики, а також появляється можливість довгострокового бізнес-планування. Окрім цього стабільність національної валюти підвищує рівень довіри суб'єктів економіки, як до валюти, так і до банківської системи, що сприяє збільшенню строковості ресурсної бази банків. Важливим аспектом є оптимізація процентної політики Національного банку України з метою зниження вартості кредитних ресурсів в економіці, що сприятиме розвитку реального сектору

економіки. Зниження відсоткових ставок за депозитними сертифікатами дозволить вивільнити трильйони гривень для кредитування економіки, що через певній ланцюгові зв'язки сприятиме збільшенню виробництва та споживання, а це в свою чергу сприятиме збільшенню пасивів і активів банківської системи, а також її капіталізації.

4) Удосконалення роботи Уряду. Удосконалення роботи Уряду в контексті антикризової політики полягає у створенні стабілізаційних фондів, надання державних гарантій банкам, участі в рекапіталізації та переформатуванні діяльності націоналізованих банків з метою стимулювання економічного зростання.

6. Одним із основних напрямків діяльності Уряду та Національного банку України повинно бути створення брідж-банку, якому необхідно передавати працюючі активи виведених банків, а також госпітального банку (bad bank), якому необхідно передати непрацюючі активи виведених банків. В сьогоденній ситуації створення госпітального банку залишається вкрай актуальним завданням, адже обсяги непрацюючих кредитів в банківській системі сягають половини її кредитного портфеля, а під ці кредити продовжують формуватися резерви за активними операціями, що впливає на як на прибутковість банків, так і на їх здатність кредитувати реальний сектор економіки. Створення госпітального банку за участю держави та виділення коштів рефінансування НБУ для викупу ним проблемних активів в комерційних банків дозволило б очистити баланси комерційних банків та підвищити їх прибутковість внаслідок зменшення витрат на формування резервів і обслуговування боргів, а це в свою чергу збільшило б кредитування реального сектору економіки та сприяло б відновленню економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушків І. П. Вплив фінансово-економічної кризи на вітчизняну банківську систему та основні заходи виходу з неї. *Науковий вісник НТЛУ України*. 2010. Вип. 20.12. С. 130.
2. Аникин А. В. История финансовых потрясений: от Джона Ло до Сергея Кириенко. М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. 378 с.
3. Аржевітін С. М. Системна банківська криза в Україні: особливості, причини та шляхи подолання *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2016/5.pdf.
4. Арістова А., Мазур Г. Інструментарій державного антикризового управління у банківському секторі. *Вісник КНТЕУ*. 2010. №2. С. 88-102.
5. Банківська система : підручник / [М. І. Крупка, Є. М. Андрущак, Н.Г. Пайтра та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 556 с.
6. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: монографія / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: Астон, 2012. 358 с.
7. Банківські операції: підручник / ред. А. М. Мороз. К.: КНЕУ, 2000. 384 с.
8. Барановський О. Банківські кризи: сутність, фактори виникнення та особливості прояву. *Економіка України*. 2010. № 2. С. 34-48.
9. Бахолдин А. А. Финансовая стабильность, денежно-кредитная политика и банковские риски. *Финансы и кредит*. 2007. № 5(245). С. 59-61.
10. Береславська О.І. Сучасні банківські кризи: причини та ймовірність повторення. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2013. № 3(62). С. 78-84.
11. Бобиль В. Сучасний ризик-менеджмент у банківській діяльності: теоретичний аспект. *Вісник Національного банку України*. 2008. № 11. С. 28-32.
12. Бражко О. В. Вплив фінансово-економічної кризи на банківську систему URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2011_6/files/EC611_43.pdf. (дата звернення: 02.03.2019).

13. Буряк О. П. Світова фінансова криза та її вплив на банківську систему України. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 34. С. 320-325.
14. Буряк О.П. Суть, значення та класифікація банківських криз. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.9. С. 186-192.
15. Буряк П. Ю., Петик Л. О. Глобалізаційні процеси змін у фінансово-банківській системі *Экономические инновации. Вып. 31: Инновационные технологии мониторинга и регулирования поведением экономических систем* : [сб. науч. работ]. Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2007. С. 38-44.
16. Вітлінський В.В., Пернарівська О.В. Кредитний ризик комерційного банку. К.: ТОВ «Знання»: КОО, 2000. 66 с.
17. Вовк В., Дмитрик Ю. Діагностування кризи з боку центральних банків: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Вісник НБУ*. 2013. № 3. С.20-25.
18. Галпин Т.Дж. Хэндрон М. Полное руководство по слиянию и поглощению компаний: пер. с англ. М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. 240 с.
19. Гальчинський А. Світова фінансова криза: витоки, логіка трансформацій *Дзеркало тижня*. 2008. № 42. 8 листопада. С. 8.
20. Горюнова Н. П., Минакир П. А. Финансовые кризисы на развивающихся рынках. М. : Наука, 2006. 213 с.
21. Гриценко В. Світова фінансова криза: діагностика та нові підходи до виживання на фінансовому ринку. *Вісник НБУ*. 2011. лютий. С. 20-26
22. Грошово-кредитні засоби регулювання економіки: монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук Л. В. Кривенко; [Л.В. Кривенко, О.М. Дутченко, М.І. Синюченко та ін.]. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 210 с.
23. Д'яконова І.І. Історичні аспекти розвитку банківської системи України // І.І. Д'яконова // *Економіка промисловості*. 2008. - № 2. с. 10-18.
24. Дзюблюк О. В. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці. *Вісник Національного банку України*. 2005. № 3. С. 30-35.
25. Дзюблюк О. В., Михайлюк Р. В. Фінансова стійкість банків як основа

ефективного функціонування кредитної системи : монографія. Тернопіль : Тернограф, 2009. 316 с.

26. Дзюблюк О. В., Прийдун. Л. М. Кредитний ризик і ефективність діяльності банку: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця, 2015. 295 с.

27. Дзюблюк О. В., Рудан. В. Я. Управління ліквідністю банківської системи України: монографія. Тернопіль : Вектор, 2016. 290 с.

28. Дзюблюк О.В., Рудан В. Я. Банківська криза в Україні та перспективи відновлення ефективного функціонування вітчизняної банківської системи. URL: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=10681&menu=119&Itemid=113.

29. Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики: інформ. бюлет. К.: 2012. С. 6.

30. Загородній А. Р., Вознюк Р.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. А. Р. Загородній, 2-е вид., випр. та доп. Львів : Центр Європи, 1997. 576 с.

31. Зарицька І. Передумови та особливості прояву сучасної світової банківської кризи. *Вісник НБУ*. 2009. № 6 (160). С. 20-29.

32. Зверук Л. А. Регулятивні заходи держави в забезпеченні стійкості банківського сектору. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2013. Вип. 37. С. 44-50.

33. Ісмаїлов А. Б. Зарубіжний досвід антикризового регулювання банківської системи *Імперативи розвитку суспільно економічних систем в умовах глобалізації: тези доп. V міжнародної наук.-практ. конф. Чернігів*. 2013. С.145-147.

34. Ісмаїлов А. Б. Підходи до оцінювання банківських криз в Україні. *Актуальні питання, проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку країни: тези доп. III міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 2016 р.)*. Одеса. 2017. С.121-123.

35. Ключко Л. А. Проблемні банки в Україні, їх рефінансування та рекапіталізація в сучасних умовах. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 3. С. 216-222.

36. Ковалев В. В. Система предупреждения валютного и финансового

кризисов в условиях глобализирующейся экономики: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.14 «Мировая экономика». М., 2007. 23 с.

37. Ковалева А. А. Банковские кризисы на современном этапе: дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.10. Москва, 2005. 145 с.

38. Коваленко В. В. Науково-методологічні основи фінансової стабільності банківської системи та індикатори її оцінки. *Фінанси України*. 2008. № 7. С. 111-121.

39. Коваленко В.В. Банківське регулювання і нагляд: методологія і практика: монографія / за ред. В.В. Коваленко. Одеса: Видавництво: «Атлант», 2013. 492 с

40. Коваленко В.В., Гаркуша Ю.О. Антикризові заходи банківського регулювання: міжнародні стандарти й вітчизняна практика. *Стратегічні пріоритети* : наук.-аналіт. щоквартал. зб. / Нац. ін-т стратег. досліджень. Київ : НІСД, 2015. 2015. № 1(34). С. 63-69.

41. Ковзанадзе И. К. Роль денежно-кредитной политики в преодолении последствий банковских кризисов. *Деньги и кредит*. 2003. № 2. С. 45-47.

42. Ковтун О.В. Світовий досвід оздоровлення банківської системи в умовах фінансової кризи та можливості його застосування в Україні. URL: www.kdu.edu.ua/conf/186.pdf. (дата звернення: 12.02.2019).

43. Корзов Е. Модель выявления и предсказания банковского кризиса (зарубежный и российский опыт). *Международные банковские операции*. 2004. № 3. С. 24-31.

44. Криклій А. С., Боровікова М. О. Причини виникнення світових фінансових криз: історичні наслідки та досвід їх подолання. *Економіка та держава*. 2009. № 4. С. 8-11.

45. Крилова В., Ніконова М. Санаційний банк як механізм роботи з нежиттєздатними банками. *Вісник Національного банку України*. 2010 р. № 9. С.26-28.

46. Круш П. В. Антикризова політика національних держав: загальне і особливе. *Економіка та держава*. 2009. № 6. С. 15-17.

47. Кульчій І.О. Антикризове управління: навчальний посібник. Полтава: *ПолтНТУ*, 2016. 120 с
48. Лисенко Р. С. Фінансово-економічна криза в Україні: причини виникнення та необхідні заходи для відновлення фінансової стійкості банківської системи. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2009_20/Zb20_03.pdf (дата звернення: 10.02.2019).
49. Мельниченко О. А. Антикризова політика держави: сутність та пріоритетні напрями. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2. С. 17-24.
50. Міщенко В. Петріна А. Міжнародний досвід реструктуризації банківської системи за участі держави. *Вісник НБУ*. 2011. №4. С. 12-17.
51. Міщенко В.І. Вплив банківської кризи на зміну умов банківського кредитування. *Фінансовий простір*. 2015. № 3(19). URL: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15mvivbk.pdf>. (дата звернення: 13.03.2019).
52. Онищенко Ю.І. Основні етапи формування структури банківської системи України в залежності від структурних характеристик. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1428/1>. (дата звернення: 11.02.2019).
53. Орзул О. Ю. Історія розвитку банківської системи України. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 6. С. 113-118.
54. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 03.01.2019).
55. Офіційний сайт Асоціації українських банків. URL: <https://aub.org.ua> (дата звернення: 07.03.2019).
56. Офіційний сайт Державного комітету статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.03.2019).
57. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб URL: <http://www.fg.gov.ua> (дата звернення: 03.01.2019).
58. Пазера М. Світова фінансова криза та її наслідки для банківської системи України. *Вісник НБУ*. 2009. № 1. С. 28-33

59. Партин Г.О., Крачковська О.М. Відновлення фінансової стійкості банківської системи на основі створення «тимчасового» та «проблемного» банків. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL: <http://ena.lp.edu.ua>. (дата звернення: 13.02.2019).

60. Петик Л. О. Банківська криза в Україні: причини виникнення. *Збірник тез доповідей Сьомої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації»*, Тернопіль, 25-26 лютого 2010 р. : у 2 ч. Ч. 2. Тернопіль : ТНЕУ, 2010. С. 172-174.

61. Петраківська О. Управління зобов'язаннями банку в умовах фінансової кризи. *Персонал*. 2011. № 1. С. 60-65.

62. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 р. № 2121-III. URL: www.rada.gov.ua (дата звернення: 03.01.2019).

63. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи: закон України №1586-VII від 07.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1586-18>. (дата звернення: 03.01.2019).

64. Про затвердження Положення про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків. Постанова Правління національного банку України № 114 від 21.12.1993 р. / Національний банк України. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 03.01.2019).

65. Про затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України : Постанова Правління НБУ від 30 квітня 2009 р. № 259. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. (дата звернення: 03.01.2019).

66. Про затвердження Порядку участі держави у капіталізації банків : постанова Кабінету Міністрів України від 04.11.2008 р. № 24. URL: <http://www.kmu.gov.ua>. (дата звернення: 03.01.2019).

67. Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 роки: Постанова Правління НБУ № від 18.08.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0541500-15> (дата звернення: 03.01.2019).

68. Про порядок рефінансування банків в період фінансово-економічної кризи : постанова КМУ № 44// Урядовий кур'єр. 2009. № 18.

69. Реструктуризация кредитных организаций в зарубежных странах: учебник / под ред. А. Г. Грязновой, М. А. Федотова, В. М. Новикова. М.: Финансы и статистика, 2000. 487 с.

70. Сивульський М. І. Національні особливості фінансової кризи. *Фінанси України*. 2009. № 7. С. 13.

71. Сметанська Ю. С. Мироненко М. Ю. Сучасний стан та проблеми розвитку банківського сектору України. URL: http://www.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evu/2009_13/Palatna.pdf (дата звернення: 02.02.2019).

72. Современные циклы и кризисы / ред. колл. А. М. Румянцев и др. М. : Мысль, 2004. 471 с.

73. Степаненко А. І. Макроекономічні фактори банківських криз. *Збірник наукових праць ВДНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»*. Суми : ВДНЗ «УАБС НБУ», 2009. Вип. 26. С. 142-151.

74. Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності: За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: Вектор, 2016. 276 с.

75. Трансформація банківської системи у контексті глобалізаційних викликів: монографія / О. В. Дзюблюк, Г. Р. Балянт, Ю. М. Галіцейська [та ін.] ; за ред. О.В. Дзюблюка. Відень : Premier Publishing, 2018. 354 с.

76. Трахтенберг И. А. Денежные кризисы (1821-1938 гг.). И. А. Трахтенберг. М.: Из-во АН СССР, 1963. 721 с.

77. Херреро Г. Симон Н. Иностранные банки и финансовая стабильность в новой Европе. Банки та банківські системи. 2006. № 1. С. 50-59.

78. Хомутенко Л.І. Світовий досвід і українські реалії застосування програм рекапіталізації фінансових установ в умовах світової фінансової кризи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2011. №961. С. 121-127.

79. Чуб О. О. Розвиток банківської системи України в умовах глобалізації: дис. на здобуття наук. ступеня доктора економ. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Київ, 2010. 378 с.
80. Шайда О. Є., Вітровий Б.В. Вплив світової фінансової кризи на економіку України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.12. С. 276.
81. Шелудько Н. М. Реструктуризація банківського сектора в умовах світової фінансової кризи: міжнародний досвід і доцільність його використання в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 1. С. 24-34.
82. Шпіка П. Питання фінансової стабільності в центральних банках. *Банки та банківські системи*. 2007. № 3. С. 4-15.
83. Щеглов С.С. Сутність та особливості реструктуризації кредитної заборгованості комерційних банків. *Економіка Криму*. 2012. №2(39). С. 193-197.
84. Экономика и экономическая политика в условиях пандемии / Под ред. д-р. экон. наук Кудрина А.Л. М.: Издательство Института Гайдара, 2021. 344 с.
85. Як подолати вплив міжнародної фінансової кризи: пошуки адекватної економічної політики: аналіт. доп. Х.: 2009. С. 5.
86. Cavallino P., De Fiore F. Central banks' response to COVID-19 in advanced economies. *Bank for International Settlements Bulletin*. No. 21. 2020.
87. Laeven L., Valencia F. Systemic Banking Crises: A New Database. *IMF Working Paper*. 2008. 08/224. 78 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Заходи та інструменти реалізації антикризової політики

урядів світових держав

Заходи антикризової політики	Інструменти реалізації антикризової політики	Країни, уряди яких застосовують відповідні заходи та інструменти
1. Підтримка банківської системи	1.1. Рекапіталізація банків	<i>США, Австрія, Бельгія, Німеччина, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург, Португалія, Фінляндія, Угорщина, Данія, Швейцарія, Гонконг, ОАЕ, Саудівська Аравія, Казахстан, Україна</i>
	1.2. Надання стабілізаційних кредитів	<i>США, країни ЄС, Великобританія</i>
	1.3. Реструктуризація банківської системи, у т.ч. сприяння об'єднанню банків, націоналізація банків	<i>Бельгія, Ісландія, Нідерланди, Португалія, Швеція, Великобританія</i>
	1.4. Розширення державних гарантій за вкладами фізичних осіб	<i>Переважна більшість країн, у т.ч. Україна</i>
	1.5. Надання державних гарантій за проблемними активами банків	<i>США, Канада, Німеччина, Іспанія, Італія, Великобританія, Данія, Швеція, Корея, Казахстан, Швейцарія, Японія, Австралія</i>
2. Заходи грошово-кредитної політики	2.1. Зниження відсоткових ставок	<i>США, Канада, країни ЄС, Великобританія, Швейцарія, Японія, Австралія, Китай, Індія</i>
	2.2. Підвищення відсоткових ставок	<i>Угорщина, Ісландія, Білорусь, Росія</i>
	2.3. Зниження курсу національної валюти	<i>Ісландія, Угорщина, Польща, Бразилія, В'єтнам, Корея, Мексика, Україна, Білорусь</i>
	2.4. Зниження норм резервування	<i>Китай, Бразилія, Болгарія</i>
3. Підтримка реального сектора економіки	3.1. Підтримка окремих галузей	<i>Більшість країн світу, у т.ч. Україна</i>
	3.2. Зниження податків, надання податкових преференцій	<i>Німеччина, Великобританія, Франція, Японія, Швейцарія, Китай, Індія, Казахстан, Тайвань, Аргентина, Україна</i>
	3.3. Підвищення податків	<i>Литва</i>
	3.4. Підтримка малого та середнього бізнесу	<i>Німеччина, Греція, Італія, Японія, Китай, Великобританія, Казахстан, Угорщина</i>
	3.5. Створення спеціальних бюджетних фондів	<i>Франція, Бразилія, Гонконг, Кувейт</i>
	3.6. Збільшення державних запозичень	<i>Німеччина, Франція, Норвегія, Японія, Україна</i>
4. Підтримка населення	4.1. Підвищення суми гарантій за вкладами населення	<i>Переважна більшість країн, у т.ч. Україна</i>
	4.2. 100-відсоткові гарантії за вкладами населення	<i>Німеччина, Австрія, Греція, Ірландія, Португалія, Данія, Словаччина, Австралія, Гонконг, Йорданія, Кувейт, ОАЕ, Тайвань, Саудівська Аравія</i>
	4.3. Націоналізація пенсійних фондів	<i>Аргентина</i>
	4.4. Запровадження програм підтримки та адаптації безробітних	<i>США, Канада, Греція, Італія, Німеччина, Франція, Китай</i>

Джерело: складено автором на основі [61]

Додаток Б

**Основні напрямки використання коштів урядами провідних країн світу для
подолання наслідків світової фінансової кризи**

Країна	Державні гарантії		Рекапіталізація		Купівля активів		Інше		Всього
	млрд. дол. США	% до під-сумку	млрд. дол. США	% до під-сумку	млрд. дол. США	% до під-сумку	млрд. дол. США	% до під-сумку	
США	1769	50	714	20	663	19	394	11	3540
Великобританія	393	38	79	8	0	0	549	54	1021
Німеччина	539	60	177	20	0	0	176	20	892
Ірландія	642	100	0	0	0	0	0	0	642
Франція	0	0	53	11	0	0	411	89	464
Нідерланди	257	81	60	19	0	0	0	0	317
Швеція	196	100	0	0	0	0	0	0	196
Іспанія	128	67	0	0	64	33	0	0	192
Австрія	109	85	19	15	0	0	0	0	128
Швейцарія	0	0	5	8	60	92	0	0	65
Італія	-	-	0	0	0	0	51	100	51
Норвегія	0	0	0	0	51	100	0	0	51
Греція	19	54	6	17	0	0	10	29	35
Португалія	26	-	0	0	0	0	0	0	26
Бельгія	0	0	22	88	3	12	0	0	25
Данія	4	100	0	0	0	0	0	0	4
Ісландія	0	0	1	100	0	0	0	0	1
Канада	-	-	0	-	21	54	18	46	39
Австралія	-	-	0	-	0	-	10	100	10
Південна Корея	100	72	31	22	8	6	0	0	139
Японія	303	53	0	0	0	0	273	47	576
Китай	0	0	0	0	0	0	570	100	570
Росія	0	0	185	84	11	5	25	11	221
Разом:	4485	49	1352	15	881	10	2487	27	9205

**Заходи антикризової політики Федеральної резервної системи США та
Європейського центрального банку в період фінансово-економічної кризи
2008-2009 років**

Спрямованість антикризових заходів	Вид антикризових заходів	Результат антикризових заходів
Федеральна резервна система США		
1. Реакція на зміну фази ділового циклу	Зниження ключової процентної ставки монетарної політики	Реагуючи на зміну ділового циклу та проблеми з ліквідністю комерційних банків, які були спричинені дефолтом іпотечних облігацій ФРС США використовувала доступні їй монетарні інструменти з метою зниження вартості кредитних ресурсів та підвищення рівня банківської ліквідності. Відсутність очікуваного результату від таких заходів дозволив ФРС США зрозуміти глибину кризи і визначити джерело проблем.
	Проведення аукціонів щодо надання заставних кредитів рефінансування банкам строком від 28 до 84 днів (Term Auction Facility, TAF)	
	Надання кредитів центральним банкам зарубіжних країн (SWAPS)	
2. Стабілізація фінансового сектору	Встановлення від'ємних процентних ставок монетарної політики	Встановлення від'ємних процентних ставок монетарної політики щодо інфляції були спробою стимулювати інфляцію і стимулювати кредитування, однак основною проблемою фінансового сектору США в цілому було нагромадження великих обсягів проблемних активів пов'язаних з неконтрольованим зростанням обсягів деривативів. Тому основним завданням ФРС було «очищення» не банківської системи як в Україні, а «очищення» банківських балансів шляхом прямого викупу активів. Окрім цього ФРС за рахунок програм кількісного пом'якшення намагалася наситити банківську систему ліквідністю з метою стимулювання розвитку міжбанківського ринку та кредитування реального сектору.
	Запровадження нетрадиційних інструментів монетарної політики виражених в програмах кількісного пом'якшення (QE1-QE3)	
3. Стимулювання економічного зростання і мінімізація безробіття	Співпраця з міністерством фінансів США в рамках програм кількісного пом'якшення TARP (викуп проблемних активів), AIFR (підтримка виробництва автомобілів) та MНАР (підтримка ринку житла)	Розуміючи те, що забезпечити фінансову стабільність без розвитку реального сектору, мінімізації безробіття і стимулювання внутрішнього попиту неможливо, ФРС США тісно співпрацювала з Урядом у сфері реалізації урядових програм кількісного пом'якшення як щодо викупу проблемних активів, стимулювання автомобільної промисловості та ринку житла. Роль ФРС в цій співпраці полягала у викупі облігацій Казначейства США, як тих, які були на балансах фінансових установ чи державних промислових компаній, так і тих, які були випущені в рамках кількісного пом'якшення.

Спрямованість антикризових заходів	Вид антикризових заходів	Результат антикризових заходів
Європейський центральний банк		
1. Реакція на зміну фази ділового циклу	Встановлення від'ємних процентних ставок Проведення додаткових аукціонів прямого РЕПО	Слід зазначити, що ЄЦБ знижуючи ключові відсоткові ставки монетарної політики, в першу чергу, здійснював такі заходи як реакцію на кризу в США та дії ФРС США. Пізніше, коли криза охопила економіку Єврозони та Європейського Союзу в цілому, ЄЦБ почав активніше використовувати наявні традиційні інструменти монетарної політики в сфері зниження вартості кредитних ресурсів в економіці та підтримки банківської ліквідності. Зниження ключової процентної ставки ЄЦБ до нуля не дало відчутного ефекту на розвиток кредитування економіки чи збільшення ліквідності банківської системи.
2. Стабілізація фінансового сектору	Запровадження системи операцій прямого РЕПО за фіксованою процентною ставкою з повним задоволенням заявок, що поступають від банків (FRFA). Надання необмежених обсягів довгострокової ліквідності.	Запровадження програм кредитного і кількісного пом'якшення ЄЦБ з одного боку очищення банківських балансів від проблемних активів, а з іншого – збільшення надлишкових банківських резервів з метою активізації міжбанківського ринку та розширення кредитування реального сектору економіки.
3. Стимулювання економічного зростання	Програми викупу державних облігацій, що виконують вимоги Єврокомісії, МВФ та ЄЦБ щодо реформування економіки. Надання довгострокових операцій рефінансування щодо кредитування банками виробництва	Викуп державних облігацій та надання довгострокових кредитів рефінансування були спрямовані на відновлення виробництва і розвиток реального сектору, що в цілому дало змогу відновити зростання економіки та досягти макроекономічної і фінансової стабільності.